

KS. STANISŁAW KOBIELUS

OŁTARZYK KORALOWY Z NIEWISTĄ APOKALIPTYCZNĄ
W SKARBUCU KOŚCIOŁA MARICKIEGO W KRAKOWIE.
TREŚCI TEOLOGICZNE

WSTĘP

W skarbcu kościoła Mariackiego w Krakowie znajduje się przenośny ołtarzyk koralowy, datowany na połowę XVII w., pochodzący z daru królowej Marii Józefy, żony króla Augusta III. Ołtarzyk jest dziełem któregoś z warsztatów sycylijskich (być może w Trapani). Ujęty w złożoną strukturę i zdobiony emalią oraz koralami, w centrum zamyka stojącą na półksiężycu postać Najświętszej Maryi Panny w promienistej koralowej glorii w otoczeniu symboli maryjnych. Na odwrocie ma wyrytą figurę anioła grającego na skrzypcach¹.

Pole pomiędzy ośmioboczną ramą ołtarzyka a obramowaniem glorii z osobą Maryi wypełnia siedem symbolicznych scen, odnoszonych do szczególnego powołania osoby Maryi w dziele zbawienia człowieka: *Corona stellarum duodecim*, *Electa ut Sol*, *Pulchra ut Luna*, *Cedrus exaltata*, *Fons signatus*, *Hortus conclusus*, *Oliva speciosa*, *Rosa plantata*, *Puteus aquarum viventium*, *Turris Davidica*.

Wyżej wspomniane przymioty zaczerpnięte zostały z Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu.

Ks. prof. dr hab. STANISŁAW KOBIELUS – emerytowany profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: kobielus1939@gmail.com

¹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. IV: *Miasto Kraków. Kościoły i klasztory śródmieścia*, 1, red. A. Bochnak, J. Samek, Warszawa 1971, s. 40, cz. 2, il. 176; *Kościół Mariacki w Krakowie*, red. A. Bujak, M. Rożek, Warszawa 1987, il. 176.

I. KOSMICZNE ATRYBUTY NIEWIASTY APOKALIPTYCZNEJ

CORONA STELLARUM DUODECIM (Ap 12, 1)²

Centralne wyobrażenie ołtarzyka krakowskiego stanowi Niewiasta Apokaliptyczna. Wskazują na to jej astronomiczne atrybuty, wymienione we fragmencie Apokalipsy św. Jana Apostoła: „I ukazał się znak wielki na niebie: Niewiasta obleczona w słońce, a księżyc pod jej stopami i na głowie jej korona z gwiazd dwunastu” (Ap 12, 1).

W astronomii gwiazdą określa się ciało niebieskie, będące skupiskiem materii, a wyzwolona w niej energia jest emitowana w postaci światła widzialnego. Zgodnie z zapisem Apokalipsy 12, 1 Niewiasta Apokaliptyczna ma na głowie koronę z dwunastu gwiazd. Ten właśnie fragment Apokalipsy dotyczący osoby Najświętszej Maryi Panny miał obfitą tradycję symboliczną. Przede wszystkim 12 gwiazd w koronie wskazywało na dwunastu Apostołów³, którzy byli obecni przy śmierci Matki Bożej. W przekazach apokryficznych o zaśnieciu Matki Bożej opisano dokładnie historię Jej wniebowzięcia. Najpierw znalazła się zapowiedź obecności apostołów: „To powiedziawszy, polecił jej, aby przekazała tę modlitwę apostołom: «Przyjdą bowiem do ciebie, jak ci to już wypowiedziałem, i będą śpiewali przed twoim obliczem, i pogrzebią cię»”. Zaś następny fragment informuje już o ich obecności na pogrzebie Maryi: „A skoro tylko zagrzmiało, oto nagle Apostołowie zostali przyniesieni na obłokach z krańców ziemi przed drzwi [domu] Maryi. Byli oni w liczbie dwunastu i siedzieli na obłokach. Pierwszy Piotr, drugi Paweł – on także został przyniesiony na obłoku; był on zaliczony do grona Apostołów, bowiem wtedy właśnie otrzymał był od Boga pierwociny wiary. Po nim pozostali Apostołowie spotkali się razem na obłokach i przybyli do drzwi [domu] Maryi, pozdrowili się, bacznie się sobie przyglądali i zdumiewali się, jak to się stało, że spotkali się razem”⁴.

Z osobą Maryi łączono także inne gwiazdziste określenia: *Stella Spalenia* (Ap 22, 16), *Stella Matutina* (Syr 50, 6; Ap 22, 16), *Stella Maris*. Przy czym ten ostatni

² Według Wulgaty Ap 12, 1.

³ *Istae duodecim stellae, duodecim Apostoli intelligi possunt. Auctor incertus (Augustinus Hipponensis?), Expositio in Apocalypsim B. JOANNIS, PL 35, 2434; Duodecim stellae quibus corona aptatur, duodecim sunt apostoli, per quos primo caput Ecclesiae, id est Christus, victoriam reportavit. Stellae autem vocantur, quia tenebras ignorantiae ratio veritatis illustrat. ALCUINUS, Commentariorum in Apocalypsin, PL 100, 1153.*

⁴ *Apokryfy o odejściu Maryi. Transitus*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, przeł. i oprac. M. Starowieyski, cz. 1, Kraków 2003, s. 785-789.

tytuł ma swój rodowód od egipskiej bogini Izydy, którą zwano Gwiazdą morza i został przypisany osobie Matki Bożej⁵.

Jak podaje wielu średniowiecznych egzegetów, na przykład Beda Czcigodny czy Haymo z Halberstadtu, określenie wyjęte z kontekstu Apokalipsy (Ap 22, 16) *Stella splendida* odnosi się przede wszystkim do Chrystusa: *Ipse atque Christus est stella splendida, quia ipse est lux vera illuminans omnem hominem*⁶ – „Chrystus jest także lśniąca gwiazdą, ponieważ On jest prawdziwym światłem oświecającym każdego człowieka” odnosi się najpierw do Chrystusa, a na drugim miejscu dopiero do osoby Maryi. Ona bowiem otrzymała blask od Słońca – Chrystusa⁷. Takie odniesienia podaje także Piotr Damiani:

Aurora velut fulgida,
Ad coeli meat culmina,
Ut sol Maria splendida,
Tanquam luna pulcherrima⁸.

Z kolei zwrot *Stella matutina* – Gwiazda zaranna, egzegeci odnoszą bezpośrednio do Maryi, na przykład Tomasz Cysters podaje: *Ipsa enim fuit stella matutina in nativitate*⁹ – „Ona bowiem była gwiazdą poranną w narodzeniu”.

Stella maris, Gwiazda morza, to następne wezwanie dla Maryi Dziewicy, ponieważ Ona strzeże nas i kieruje nami na „morzu tego świata”, a swoimi za-

⁵ Sobór zebrany w Efezie w 431 r. ogłosił dogmat o Bożym Macierzyństwie Najświętszej Maryi Panny, otrzymała nazwę Theotokos – Boża Rodzicielka.

⁶ J 1, 9. *Christus est stella matutina, qui, nocte saeculi transacta, lucem vitae sanctis promittit et pandit aeternam.* BEDA, *Explanatio Apocalypsis*, PL 93, 140; HAYMO HALBERSTATENSIS, *Expositionis in Apocalypsin B. Joannis libri septem*, PL 117, 1219.

⁷ *Maria splendida Solis quem peperit.* THOMAS CISTERCIENSIS, Joannes Algrinus, *Cantica canticorum*, PL 206, 858; *Maria splendida sole; est enim «mulier amicta sole, et luna sub pedibus ejus.* THOMAS CISTERCIENSIS, JOANNES ALGRINUS, *Cantica canticorum*, PL 206, 858.

⁸ PETRUS DAMIANUS, *Carmina et preces*, PL 145, 934.

⁹ *Ipsa enim fuit stella matutina in nativitate, luna plena in Christi conceptione, sol refulgens in assumptione, arcus refulgens inter nebulas gratiae, in vitae sanctae conversatione. Vel etiam inter sanctos erit in generali resurrectione. Stellas legimus plures. Est enim stella vespertina, sunt stellae nocturnae, est stella matutina. Prima fuit Eva; secunda antiquorum Patrum vita gloriosa; tertia fuit Maria. Prima fuit in principio, sed exstincta est cadens, et introducens noctem culpae et poenae; secundae fulserunt in nocte adversitatis virtute patientiae; tertia fulsit gratia, in medio nebulae legis Mosaicae. Thomae Cisterciensis monachi in Cantica Canticorum eruditissimi commentarii*, PL 206, 652.

sługami i modlitwami wiedzie nas do portu zbawienia¹⁰. Maryję zwą wprawdzie *Stella maris*, lecz Chrystus jest tym, który nadaje jej światło, aby była jak słońce¹¹. Paschasius Radbertus (ok. 790-865), teolog z czasów karolińskich, benedyktyński opat w Corbie, pisał, że Maryja, która jest *stella maris*, a także oświecająca wśród wzburzonych fal morskich, podąża za wiarą i obyczajami, abyśmy nie zatopili w falach potopu. Abyśmy przez nią oświeceni, uwierzyli narodzonemu z Niej dla zbawienia świata, Chrystusowi. Ona bowiem jest ziemią, która pod symbolem i alegorią została obiecana Ojcom¹².

Prawdopodobnie w VIII w. powstał hymn do Matki Bożej, w którym wezwanie *Stella maris*, świadczy o czasie jego postanowienia:

Ave, maris stella,
 Dei Mater alma,
 Atque semper Virgo
 Felix coeli porta.

Witaj, Gwiazdo morza,
 Wielka Matko Boga,
 Panno zawsze czysta,
 Bramo niebios błoga¹³.

Zdaniem innych korona z gwiazd symbolizuje początki Kościoła¹⁴, zaś według wspomnianego już Bedy Czcigodnego jest metaforą zwycięstwa panujących¹⁵.

¹⁰ *Stella maris est beata virgo Maria, quae in mari hujus seculi nos regit et protegit, et meritis suis cum precibus ducit ad portum salutis.* ABSALON SPRINCKIRSBACENSIS, *Sermones festuales et cum primis utiles et eruditi*, PL 211, 273.

¹¹ *Maria interpretatur stella maris. Lumen solis magis lucet quam stellarum. Sol justitiae Dominus, ut ait propheta: Orietur vobis sol justitiae (Malach. IV): quod est Christus. Illuminavit sol iste stellam, id est, Mariam, ut esset sicut sol.* AUCTOR INCERTUS, *Breviarium in Psalmos*, PL 26, 873; *Maria autem Hebraice stella maris, Syriace vero domina vocatur; et merito, quia et totius mundi Dominum, et lucem saeculis meruit generare perennem.* BEDA, *In Lucae Evangelium expositio*, PL 92, 316.

¹² *Quod ut fiat, stella maris, sive illuminatrix Maria, inter fluctivagas undas pelagi, fide ac moribus sequenda est, ne mergamur undis diluvii; sed per eam illuminemur, ut Christum natum ex ea pro salute totius mundi credamus. Haec igitur illa terra est, quae Patribus in figura et aenigmate repromittitur.* PASCHASIUS RADBERTUS, *Expositio in Evangelium Matthaei*, PL 120, 94.

¹³ Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Ave_Maris_Stella

¹⁴ *Et in capite ejus corona stellarum duodecim, id est Ecclesiae; duodenario apostolorum numero primordia dicit fundatae mox Ecclesiae, decorari.* PRIMASIUS ADRUMETANENSIS, *Primasii commentariorum super Apocalypsim B. Joannis libri quinque*, PL 68, 873.

¹⁵ *Et in capite ejus corona stellarum duodecim. Quamvis et victoriam possit significare regnantis.* BEDA, *Explanatio Apocalypsis*, PL 93, 176.

„Dwanaście” już w antyku była liczbą podziału przestrzeni i czasu. Dzieliła niebo na 12 sfer, na którym znajduje się 12 znaków Zodiaku odpowiadających 12 miesiącom, stąd jest symbolem wszechświata w jego wewnętrznej pełni. Ponadto powstaje z pomnożenia żywiołów (powietrze, ogień, ziemia, woda) przez trzy zasady alchemiczne: sól, siarkę, rtęć.

Porządek liczb obrazował obecność w świecie Mądrości Bożej. Liczba była podwaliną porządku bytów. Stworzenie liczb było stworzeniem rzeczy – *Sed creatio numerorum rerum est creatio*¹⁶. *Creare* oznaczało także *ordinare*, i to według liczby. W tym duchu pisał Prorok Baruch: „A gwiazdy dały światłość na strażach swoich i radowały się; wezwane są, i rzekły: Oto jesteśmy! I świeciły z radością temu, które je stworzył. Ten to jest Bóg nasz” (Ba 3, 34-36). Z kolei Mędrzec Balaam błogosławi Izraela i prorokuje o Mesjaszu: „Ujrzę go, ale nie teraz; zobaczę go, ale nie z bliska. Wznijdzie gwiazda z Jakuba i powstanie laska z Izraela” (Lb 24, 17). W sztuce sześcioramienna gwiazda była często symbolem Matki Bożej. Dwa nachodzące na siebie trójkąty miały ukazywać pośrednictwo Maryi pomiędzy niebem a ziemią¹⁷.

Tertulian w dziele *Przeciw Marcjonowi* analizuje symbolikę liczby „dwanaście”: „Albowiem symbolikę tej liczby spostrzegam u Stworzyciela: dwanaście źródeł w Elim i dwanaście drogich kamieni na efodzie kapłańskim Aarona i dwanaście wybranych z Jordanu przez Jozuego kamieni i włożonych do Arki Przymierza. Tyłuż właśnie Apostołów zapowiadały te rzeczy jako źródła i rzeki, które miały nawodnić świat pogański, dawniej suchy i pustylny, bo bez znajomości Boga, jak to zresztą było powiedziane przez Izajasza: «dostarczę rzek na pustyni», a następnie jako drogocenne kamienie mieli rozjaśniać świętą szatę Kościoła, którą przywdział Chrystus, Arcykapłan Ojca, następnie – jako i solidne kamienie wiary, które z nurtu Jordanu prawdziwy Jozue, Jezus, wybrał i włożył do skarbca Testamentu Jego”¹⁸.

W Starym Testamencie, a później w chrześcijaństwie „dwanaście” stała się liczbą wybrania, *numerus electionis*: w okresie judaistycznym eksponowano 12 synów Jakuba, 12 pokoleń Izraela tworzących naród wybrany, 12 źródeł w Elim,

¹⁶ *Quoniam autem unitas omnem numerum creat, numerus autem infinitus est, necesse est unitatem non habere finem suae potentiae; unitas igitur est omnipotens in creatione numerorum. Sed creatio numerorum rerum est creatio. Unitas igitur omnipotens est in rerum creatione. At quod est omnipotens in rerum creatione, illud unice et simpliciter omnipotens est. Unitas igitur omnipotens. Unitatem igitur deitatem esse necesse est.* TEODORYK Z CHARTRES, *De sex dierum operibus*, „Breslauer Studien zur historischen Theologie“ 8 (1926), s. 109*.

¹⁷ M. LURKER, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 65.

¹⁸ TERTULIAN, *Przeciw Marcjonowi*, przeł. S. Ryzner, Warszawa 1994, s. 169.

dwanaście drogich kamieni na efodzie arcykapłana, 12 kamieni wybranych z Jordanu przez Jozuego. W okresie chrześcijańskim 12 apostołów wybranych przez Chrystusa często w sztuce wczesnego chrześcijaństwa wyobrażano w postaci owieczek wokół niego.

Ponadto Niebiańska Jerozolima z Apokalipsy św. Jana ma dwanaście fundamentów, boki Miasta Bożego mają dwanaście tysięcy stadiów, zaś dwanaście podniesione do kwadratu daje 144, a ta zaś pomnożona przez 1000 daje liczbę wybranych z Apokalipsy, zatem 12 może reprezentować Kościół triumfujący. Poza tym w Apokalipsie wymienianych jest dwanaście tronów i Dwunastu Siedzących. Przez średniowiecznych symbolistów, między innymi z powyższych przyczyn, liczba dwanaście uważana była za doskonałą¹⁹.

Podobnie obszerny komentarz do liczby „dwanaście” dał papież Innocenty III w Mowie Pierwszej o Apostołach: „Liczba dwanaście jest bowiem uświęconą w dwunastu apostołach, dwunastu prorokach, dwunastu patriarchach, w dwunastu zwiadowcach, dwunastu książętach, dwunastu pokoleniach, w dwunastu źródłach, dwunastu kamieniach, dwunastu tronach, w dwunastu godzinach, dwunastu miesiącach, dwunastu latach, dwunastu znakach, dwunastu gwiazdach, dwunastu drogocennych kamieniach, dwunastu bramach, dwunastu kamieniach węgielnych, dwunastu fundamentach, dwunastu różdżkach, dwunastu łożach, dwunastu koszach, dwunastu czarach, dwunastu naczyniach, dwunastu moździerzach, dwunastu wołach, dwunastu jagniętach, dwunastu baranach. Jest bowiem liczbą wielce obfitą złożoną z dwóch szóstek, które oznaczają doskonałość myślenia i pracy tak umysłu, jak ciała. Z kolei trzy pomnożone przez cztery i cztery pomnożone przez trzy oznacza wiarę w niepodzielną Trójcę i naukę czterech Ewangelistów. Albo trzy ogólne cnoty teologiczne i trzy cnoty społeczne z pięciu zmysłów, które odnoszą się do ciała oraz siedem pomnożone przez dwa, które dotyczą ducha”²⁰.

¹⁹ Za argumentacją „świeckiej mądrości” opowiadał się Gottfried z Admont (*Senarius numerus, qui ex perfectio constat, perfectionem significat*. PL 174, 229).

²⁰ *Duodenarius enim numerus est sacratus in duodecim apostolis, duodecim prophetis, duodecim patriarchis; in duodecim exploratoribus, duodecim principibus, duodecim tribubus; in duodecim fontibus, duodecim lapidibus, duodecim sedibus; in duodecim horis, duodecim mensibus, duodecim annis; in duodecim signis, duodecim stellis, duodecim gemmis; in duodecim portis, duodecim angulis, et duodecim fundamentis; in duodecim virgis, duodecim cubitis, et duodecim cophinis; in duodecim phialis, duodecim acetabulis et duodecim mortariolis; in duodecim bubus, duodecim leviculis, et duodecim arietibus. Est autem numerus superabundans, constans ex duobus senariis, signantibus perfectionem cogitationis et operis, sive mentis et corporis, ex trinario multiplicato per quaternarium, et quaternario per trinarium, signantibus fidem individuae Trinitatis, et quatuor Evangeliorum doctrinam. Sive tres virtutes catholicas theologicas, et quatuor virtutes politicas, ex quinario sensuum, quae spectant ad corpus, et septenario duorum, quae spectant ad spiritum*. INNOCENTII III, *Sermo I, De apostolis*, PL

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że w chrześcijańskiej interpretacji symbolicznych znaczeń liczby „sześć” należy wyodrębnić dwa nurty. Pierwszy augustiański, w którym Bóg dokonał wyboru liczby „sześć” ze względu na jej doskonałość, oraz drugi, w którym liczba „sześć” stała się dopiero doskonała przez to, że Bóg wybrał ją do aktu stworzenia. Według św. Augustyna Bóg wybrał tę liczbę ze względu na jej doskonałość. Grzegorz Wielki (zm. 604) liczbą „sześć” oznaczał doskonałość dobrego dzieła nie dlatego, że skłaniała go do tego świecka mądrość, budująca doskonałość tej liczby na jej wewnętrznej strukturze²¹, lecz dlatego, iż Bóg w ciągu sześciu dni dokonał dzieła stworzenia²².

Gwiazdy wydawały się pośrednikami między Bogiem a Ziemią. W kulturze starożytnego Babilonu i Asyrii gwiazdy uważane były za przejaw boskich mocy. Antyczni Egipcjanie zwali gwiazdy orszakiem dworskim Ozyrysa²³.

W średniowieczu można było zaobserwować bardzo silne zespolenie się antycznej, judaistycznej i chrześcijańskiej symboliki liczb ze skłonnością sięgania jednak, jako do postawy wyjściowej, do symboliki biblijnej²⁴. Zasady liczbowe sformułowane w Piśmie Świętym dotyczyły zasad mądrości, porządek zaś liczb obrazował obecność w świecie Mądrości Bożej. Liczba była podwaliną porządku bytów i jej usunięcie utożsamiane było z unicestwieniem wszystkiego, co istnieje²⁵.

AMICTA SOLE (Ap 12, 1)

Centralna postać Najświętszej Maryi Panny koralowego ołtarzyku jest przyodziana w podwójną słoneczną aureolę zgodnie z tekstem Apokalipsy 12, 1 –

217, 599-600. Może ta ostatnia kombinacja dotyczy siedmiu sakramentów i siedmiu Darów Ducha Świętego.

²¹ Liczba „sześć” była między innymi sumą i wynikiem pomnożenia swych części ($1+2+3=6$; $1 \times 2 \times 3=6$), co czyniło ją doskonałą. O. BETZ, *Das Geheimnis der Zahlen*, Stuttgart 1989, s. 87.

²² *Saepe iam diximus senario numero perfectionem boni operis designari non illud sequentes quod conati sunt hujus saeculi sapientes astruere, dicentes idcirco senarium numerum esse perfectum, quia suo ordine numeratus perficitur, ut cum unus, duo, tres dicuntur, senarius numerus impleatur; vel quia in tribus partibus dividitur, id est sexta, tertia et dimidia, videlicet in uno, duobus et tribus; sed idcirco senarium numerum dicimus esse perfectum, quia, sicut paulo ante dictum est, sexto die perfecit Deus omnia opera sua.* RABANUS MAURUS, *Incipiunt commentaria in Ezechielem*, PL 110, 915.

²³ M. LURKER, *Słownik obrazów*, s. 64.

²⁴ E.R. CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954, s. 503. Dużą rolę w teologii matematycznej odegrała gematria oraz kabalistyka. Jan Reuchlin (zm. 1522) w dziele *De arte cabalistica* twierdził, że do poznania Boga można dojść trzema drogami, albo dzięki prawdom moralnym, albo poprzez prawdy przyrodnicze i wreszcie przez prawdy matematyczne. S. SWIEZAWSKI, *Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku*, t. II, Warszawa 1974, s. 245.

²⁵ *Tolle numerum a rebus omnibus, et omnia pereunt* pisał Hraban Maur. PL 107, 671.

Mulier Amicta Sole – Niewiasta obleczone w słońce. Warto tutaj jednak odwołać się do opinii św. Ambrożego, który pisał w *Hexaemeronie*: „Nie uważaj więc Słońca za boga. [...] Nie powierzaj się więc nierozważnie tak wielkiemu blaskowi słońca, choć jest ono okiem świata, powabem dnia, wspaniałością nieba, pięknem natury, klejnotem stworzenia. [...] Jeśli Słońce jest tak bardzo miłe, ten współnik i uczestnik natury, to jakże dobre jest owo Słońce sprawiedliwości”²⁶. Lecz ten sam autor we fragmencie *Komentarza do Psalmu XVIII* odnotował: „Ponieważ tak wielka łaska Kościoła i tak wielkie nagrody wierności nas zapraszają, wyprzedzajmy wschodzące słońce, biegnijmy na jego spotkanie, zanim zawoła: Oto jestem (Iz 58, 9). Słońce sprawiedliwości pragnie być wyprzedzane, i czeka, aby je ktoś wyprzedził”²⁷.

Człowiekowi nie wystarcza imię Bóg czy Jezus. Gdy pragnie okazać komuś swoją wdzięczność lub radość, to wymyśla nowe imiona, które wydają mu się piękniejsze, bardziej odpowiednie do okoliczności, do chwili aktualnie przeżywanej. Jednym z takich przykładów jest fragment z prorocstwa Malachiasza 4, 2: „I wszędzie wam, bojącym się imienia mego, słońce sprawiedliwości i zdrowie na skrzydłach jego”. I jeszcze drugi tekst, który w sensie mesjańskim nazywa Chrystusa Słońcem-Wschodem. To fragment z hymnu Zachariasza: „Dla wnętrzości miłosierdzia Boga naszego, przez które nawiedził nas, Wschód z wysokości” (Łk 1, 78)²⁸.

Słońce zatem identyfikowane jest z Chrystusem – *Sol iustitiae*, Słońce potwierdza *deitas* Chrystusa, zaś Księżyc wskazuje na Jego *humanitas*. Kościół jest przyodziany w Chrystusa, swego Oblubieńca²⁹, lecz to określenie odnoszono również do osoby Najświętszej Maryi Panny.

Smaragdus, opat benedyktyńskiego klasztoru św. Michała, twierdził, że „Bóg zwie się Ojcem światła, ponieważ przez Niego stworzone zostały zarówno niewidoczne światła, którymi są aniołowie, o których na początku Bóg powiedział: Niech się stanie światło, jaki i dusze tych, o których Jezus powiedział: Wy jeste-

²⁶ AMBROŻY, *Hexaemeron*, przeł. W. Szoldrski, w: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. IV, Warszawa 1969, s. 116.

²⁷ *Cum ergo tanta Ecclesiae gratia, tanta nos praemia devotionis invitent, praeviamus orientem solem, occurramus ad ejus ortus, antequam dicat: „Ecce adsum (Isa., LVIII, 9)”. Vult se praeveneri Sol iustitiae, et ut praeveniatur, exspectat.* S. AMBROSII, *Expositio in psalmum CXVIII*, PL, 15, 1217.

²⁸ *Per viscera misericordiae Dei nostri in quibus visitavit nos oriens ex alto* (Łk 1, 78). Por. Zach 6, 12: *Oto mąż, Wschód imię jego – Ecce vir, Oriens nomen ejus.*

²⁹ *Ecclesia circumdata Christo sponso suo.* Por. S. KOBIELUS, *Idea Niebiańskiej Jerozolimy w dekoracji monumentalnej kościoła Św. Anny w Krakowie*, w: TENŻE, *Dzieło sztuki. Dzieło wiary*, Ząbki 2002, s. 93.

ście światłem świata. Podobnie i widzialne słońce, księżyc oraz gwiazdy, i ogólnie mówiąc, wszystkie zostały uczynione światłami”³⁰.

Duszę szukającą światła symbolizuje jaszczurka, istniało bowiem przekonanie, że ma ona oczy jasne jak słońce³¹. Fizjolog nazywał ją jaszczurką słoneczną – σαύρα καλούμενη. Potrafi długo szukać nasłonecznionego miejsca, na którym lubi się wygrzewać, trwając nieruchomo, a gdy je znajdzie, wpada w zachwyty. Gdy straci wzrok na starość, odzyskuje go, patrząc na wschodzące słońce tak długo, aż nie odzyska wzroku³².

Wielki szacunek oddawany słońcu miał starą tradycję w pogańskim imperium rzymskim. Odpowiedzią Kościoła na to było przeciwstawienie Chrystusa jako Słońca. Chrześcijańskie spekulacje na ten temat rozwinęły się między II i VI w. Owocem zaś tego były liczne teksty w liturgii i literaturze, a następnie w sztuce wczesnochrześcijańskiej.

Paulin z Noli nazwał Chrystusa prawdziwym Apollinem; inni określali Go jako: nasze Słońce, nowe Słońce, wieczne Słońce, cudowne Słońce, Słońce zmarłych, Słońce nie znające zachodu.

Pogańskie określenie *Dies Solis* otrzymało w ten sposób chrześcijańską interpretację. Tak m.in. uczynił to Hieronim: „Dies dominica, dies resurrectionis, dies Christianorum, dies nostra est, unde et dominica dicitur: quia Dominus in ea victor ascendit ad Patrem. Quod si a gentibus dies Solis vocatur, et hoc nos libentissime confitemur: hodie enim lux mundi orta est, hodie sol iustitiae ortus est in cuius pennis est sanitas”³³. Chrześcijański kult Chrystusa jako Słońca tak się rozwinął, że do VI w. wyparł pogańskie spekulacje solarne i kult Słońca.

Znakomitym przykładem obecności Słońca w ikonografii wczesnochrześcijańskiej jest mozaika z III w. w Mauzoleum Juliuszów pod bazyliką watykańską. Wyobrażono tam Heliosa-Sol na rydwanie.

³⁰ *Pater luminum dicitur Deus, quia ab ipso sive invisibilium luminum, ut sunt angeli, de quibus in principio dixit Deus: Fiat lux, sive animarum illarum quibus ait Jesus: Vos estis lux mundi. Seu visibilium solis et lunae et stellarum, generaliter omnia facta sunt lumina.* SMARAGDUS ABBAS MONASTERII S. MICHAELIS, *Incipiunt collectiones. Dominica tertia post oct. Paschae. Epistola beati Jacobi apostoli*, cap. I, PL 102, 294. Zob. także Jk 1, 17.

³¹ *Est volatile animal quod lacerta dicitur, utrisque oculis clara ut sol.* Auctor incertus (HUGO DE FOLIETO?), *De bestiis et aliis rebus*, PL 177, 74.

³² U. TREU, *Physiologus. Naturkunde in frühchristlicher Deutung*, Hanau 1998, s. 9; ALBERTUS MAGNUS, *De animalibus libri I-XXVI*, t. I-II, hrsg. H. Stadler, Münster i. W. 1916-1920, s. 1569.

³³ Auctor incertus (HIERONYMUS STRIDONENSIS?), *Epistola XXII, seu explanatio in Psalmum CXVII*, PL 30, 212.

I wreszcie następny zespół przedstawię „słonecznych” to wyobrażenia Przemienienia Chrystusa na Górze, gdzie twarz Jego rozjaśniała jak słońce: „A po sześciu dniach wziął Jezus Piotra i Jakuba i Jana, brata jego, i wyprowadził ich na górę wysoką, osobno. I przemienił się przed nimi. A oblicze jego rozjaśniało jak słońce, szaty zaś jego stały się białe jak śnieg” (Mt 17, 2).

LUNA SUB PEDIBUS EJUS (Ap 12, 1)

Księżyc był łączony z osobą Matki Bożej; został położony pod Jej stopami nie po to, aby był deptany, lecz aby oświecał i podtrzymywał „Niewiastę”, symbol Kościoła Starego i Nowego Przymierza³⁴. W tym wypadku oznacza fundament, podstawę. Lecz istnieje także drugi wariant interpretacji jego obecności: Kościół jest niezmienny, ponieważ jest stały w swej wierze, w nauce, obyczajach, przesładowaniach, męczeństwie, dlatego Maryja jako Ecclesia depce księżyc jako symbol niestałości. Zatem w tej wersji księżyc nie oświeca Niewiasty, lecz jest deptany.

Podstawą takiego rozumienia Księżyca jest jego symbolika przejścia ze śmierci do życia, z życia w śmierć (jego pojawianie się i zanikanie, powiększanie lub zmniejszanie). Można tutaj odwołać się do fragmentu z Księgi Syracha: „Człowiek święty w mądrości trwa jak słońce, bo głupi odmienia się jak księżyc” (Syr 27, 12).

Ze względu na swą zmienność w tradycji żydowskiej księżyc był symbolem narodu żydowskiego, który wędrował przez pustynię, stale zmieniał swą drogę i miejsce. Adam był pierwszy, który błędził. Kain, po zabiciu Abla, został przymusowym „wagabundą” (Rdz 4, 14).

Maksym z Turynu pisał: „Odmieniasz się jak księżyc, gdy w głupocie i nierozumie na jego poruszenie stajesz się świętokradcą, choć byłeś chrześcijaninem. Wyrządza się świętokradztwo Stwórcy, gdy przypisuje się słabość jego stworzeniu. Odmieniasz się zatem jak księżyc, gdy dopiero co jaśniałeś pobożnością i wiarą, a teraz upadasz w słabość wiarołomstwa. Zmieniasz się jak księżyc, gdy mózg twój tak wyzbywa się mądrości, podobnie jak kula księżycyca traci światło. Po prawdzie to niewielka ciemność chmur zasłania księżyc, a na ciebie zapadają najczarniejsze ciemności umysłu”³⁵.

W lunie wiąże się czystość z płodnością, podobnie jak u Maryi dziewictwo z macierzyństwem. Jak pod wpływem księżycyca rośnie wszelka żywa istota, tak

³⁴ L. STEFANIAK, *Interpretacja 12 rozdziału Apokalipsy św. Jana w świetle historii egzegezy*, Poznań 1957, s. 49.

³⁵ MAKSYM Z TURYN, *Zabobonne praktyki chrześcijan podczas zaćmienia księżycyca*, w: A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 253.

pośrednictwo i wstawiennictwo Maryi wyprasza łaski dla sprawiedliwych i dla grzeszników. Od faz Księżyca uzależniano wzrost roślin.

Inną podstawą symbolicznych wywodów dotyczących księżyca i słońca jest ich wzajemna relacja oparta na fakcie, że księżyc jest pozbawiony własnego światła; świeci światłem odbitym od słońca.

Pewne i wyraźne wyobrażenia tego tematu pochodzą z XIV w., księżyc występuje wtedy prawie z „pełną twarzą”; zaś od początku XV w. księżyc ukazywany jest jako rogaty, z kobiecą twarzą, trzymany niekiedy przez aniołów. W ilustrowanym egzemplarzu *Speculum humanae salvationis* z ok. 1350 r. półksiężycowi nadano twarz męską.

W XV w. pojawia się samodzielne wyobrażenie Madonny na księżycu. Najstarsze rzeźbiarskie przedstawienie z kobiecą maską lunarną pochodzi z 1. ćwierci XV w. Znaczenie maski nie jest jasne. Może symbolizować zwyciężonego demona, Turka, Adama, Stary Testament, Synagogę. Głowa w półksiężycu może symbolizować Ewę przeciwstawioną Maryi.

Twarz może być ukazywana na różny sposób: frontalnie, z profilu, owinięta w zawój, chustę, welon, może być piękna lub brzydka.

Papież Sykstus IV (1471-1484) udzielił odpustu wiernym modlącym się przed wizerunkiem Madonny na księżycu, z tego względu jest to okres największego rozpowszechnienia tej konwencji ikonograficznej.

Według św. Ambrożego „Księżyc zwiastował tajemnicę Chrystusa. Nie jest czymś małym ten, którego Chrystus uznał za swój znak, nie jest czymś małym ten, który jest obrazem umiłowanego Kościoła, co prorok zaznaczył mówiąc: «Wезде за дни jego sprawiedliwość i obfitość pokoju, póki nie zaginie księżyc». [...] A Kościół spoglądający z góry ma podobnie jak księżyc swoje częste ubytki i wzrosty. Ale wzrasta i przez ubytki i przez nie wysługuje sobie wzrost. Gdy zmniejsza się z powodu prześladowań, koronują go męczeństwa, jakie ponoszą wyznawcy. Kościół jest prawdziwym księżycem, gdyż od światła swego brata wypożycza sobie stałe światło nieśmiertelności i łaski. Kościół bowiem jaśniej nie swoim światłem, ale Chrystusa i blask swój otrzymuje od słońca sprawiedliwości, tak że może powiedzieć: «Żyję już nie ja, ale żyje we mnie Chrystus». Szczęśliwy jesteś księżycu, że zażyłeś na tak wielkie odznaczenie. Nie nazwałbym cię szczęśliwym z powodu twego nowiu, lecz że jesteś obrazem Kościoła, służysz nowiem, ale jesteś przez nas kochany jak obraz»³⁶.

³⁶ AMBROŻY, *Hexaemeron*, s. 136-137.

II. SZCZEGÓLNE PRZYMIOTY WYNIKAJĄCE Z POWOŁANIA BOŻEJ RODZICIELKI

CEDRUS EXALTATA³⁷

Quasi cedrus exaltata sum in Libano (Syr 24, 17) – „Wyniesiona jestem w górę jak drzewo cedrowe na Libanie”. To jest główne odniesienie ze Starego Testamentu do osoby Maryi, której symbole zostały umieszczone w ołtarzyku koralowym.

Cedr, drewno cedrowe, jest przykładem wieloznaczej symboliki, pozytywnej i negatywnej. Ze swej wspaniałości słynęły cedry z lasów na górach Libanu, które autor Psalmów wykorzystał, aby ukazać potęgę Boga, który „łamię cedry” (Ps 28, 5). W Starym Testamencie cedr zwany „chwałą Libanu”, oznaczał nieśmiertelność, mądrość i człowieka sprawiedliwego³⁸. W metaforycznej treści prorocstwa Ezechiela Egipt został porównany do cedru, który został ukazany jako symbol majestatu, wysokości (Am 2, 9), wyniosłości, piękna rajskiego, ozdoby, jego cień zapewniał bezpieczeństwo. Cedr jest także symbolem upadku (Ez 31, 1-18), płodności (Ps 91, 13), a także pychy (Ps 28, 5).

Dla Izajasza cedr jest symbolem dobrobytu o zabarwieniu eschatologicznym: „Dam na pustyni cedry, akacje i mirt, i drzewo oliwne; postawię w pustyni jodłę, wiaź i bukszpan razem, aby ujrzeli i poznali, i zważyli i zrozumieli razem, że ręka Pańska to uczyniła, a Święty Izraelów stworzył to” (Iz 41, 19-20).

Samą nazwę Liban niektórzy egzegeci wyjaśniali jako *dealbatio*, czyli wybielenie, oczyszczenie. Symbolizował u nich człowieka, który został skropiony hysopem łaski i ponad śnieg wybielony, oznaczał sprawiedliwego, który niczym cedr wznosi się ku rzeczom wzniosłym i ma nadzieję, że przez sprawy ziemskie zdoła osiągnąć to, co należy do nieba³⁹. Cedry symbolizują samego Chrystusa⁴⁰, Kościół⁴¹ i Jego wybranych, którzy w Nim wzrastają i owocują, Ryszard od św. Wiktora przypisał ponadto cedrom z Libanu następujące właściwości: piękno,

³⁷ Według Wulgaty, Pnp 4, 12; Łac. *cedrus*; ang. *cedar*; franc. *cèdre*; niem. *die Zeder*.

³⁸ M. LURKER, *Słownik obrazów*, s. 30.

³⁹ *Cedrus arbor est Libani montis. Libanus interpretatur dealbatio, et figurat illum qui est hysopo gratiae aspersus et super nivem dealbatus. Cedrus autem arbor Libani, quae in altum se surgit, et ad sublimia se extollit, spem designat justii, qui se a terrenis ad coelestia speranda sublimiter extendit. Auctor incertus (HUGO DE S. VICTORE?), Sermones, PL 177, 935.*

⁴⁰ *Per cedrum intelligimus Christum*, HUGO ZE ŚW. WIKTORA, PL 177, 26.

⁴¹ *Nempe cedrus Christum sive sanctam Ecclesiam mystice significat*. RABANUS MAURUS, *De universo*, PL 111, 517.

smukłość, nie podleganie zepsuciu⁴², zapach, wolność od toczenia przez robaki⁴³, a Beda Czcigodny dodał jeszcze nieporównywalny wdzięk cnót⁴⁴.

Według Księgi kapłańskiej trędowatego „Przywiodą go do kapłana, który wyjdzie z obozu, a gdy znajdzie, że trąd jest uleczony, nakaże temu, który się czyści, aby ofiarował za siebie dwa wróble żywe, które sięć godzi, i drewno cedrowe” (Kpł 14, 2-4)⁴⁵. Ten starotestamentalny przepis został odniesiony do osoby Maryi we fragmencie *Godzinek*: „O palmo cierpliwości, o cedrze czystości” (Hymn na sekstę). Według Grzegorza Wielkiego cedr oznacza obiecanie niebo: „Cedr, który bardzo pachnie i ze swej natury nie butwieje, słusznie mamy obiecany”⁴⁶. Także Cyryl Aleksandryjski porównał cedr do ciała Chrystusa, które podobnie jak drewno cedrowe nie podlega zepsuciu⁴⁷. Żywica cedru uzyskiwana z szyszek jako olejek cedrowy stosowana jest środek leczniczy oraz zabezpieczający przed zepsuciem⁴⁸.

Z analizy tekstów egzegetycznych wynika, że cedr był przede wszystkim symbolem piękna Bożej Mądrości i w sensie figuratywnym odnoszony do osoby Matki Bożej: „Wyniesiona jestem w górę jak drzewo cedrowe na Libanie” (Syr 24, 17). Ponadto cedr był zapowiedzią niepokalanego poczęcia Matki Bożej⁴⁹ oraz powodował ucieczkę wężów, którego w wielu wyobrażeniach Niepokalanego Poczęcia depce Maryja.

⁴² Podobnie Beda Czcigodny: *Cedrus namque arbor est imputribilis omnino naturae, odoris jucundi, aspectus nitidi, serpentes accensa nidore fugans ac perimens*. BEDA, *De templo Salomonis*, PL 91, 755. Także HUGO DE S. VICTORE: *Cedrus autem est arbor imputrescibilis, odore et aspectu jucunda, serpentes fugans et perimens accensa*. HUGO DE S. VICTORE, *De diversis*, PL 177, 870.

⁴³ *Hae sunt cedri, quae crescunt in monte Libano, et significant electos qui crescunt et fructificant per Christum et in Christo. Libanus enim qui candidatio dicitur, Christum significat, qui ex munda virgine processit sine omni peccati labe. Haec ligna sunt pulchra, procera, imputribilia, odorifera, a vermibus illaesa, et significant sanctos*. RICHARDUS S. VICTORIS, *Explicatio in Cantica canticorum*, PL 196, 443.

⁴⁴ *Diximus de cedro, quod insuperabilem virtutum venustatem signaret*. BEDA, *De templo Salomonis*, PL 91, 759.

⁴⁵ Por. także Lb 19, 6.

⁴⁶ GRZEGORZ WIELKI, *Homilie na Ewangelie*, przeł. W. Szoldrski, Warszawa 1969, s. 135.

⁴⁷ H. BIEDERMANN, *Knaurs Lexikon der Symbole*, München 1989, s. 501.

⁴⁸ Z. ZIÓLKOWSKI, *Biblijny komentarz do Godzinek*, Warszawa 2009, s. 75.

⁴⁹ *Recte igitur beata Dei Genitrix arbor Libani fuit, quia de saeculo praesentis carnis originem habuit. Sed ipsius Libani altitudinem se ad alta subrigens excessit, quia cunctam mundi gloriam suarum sublimitate virtutum inestimabiliter transcendit. Quae imputribilis quoque fuit, dum virgo incorrupta permanens mater exstitit. Bene denique se sicut cedrum exaltatam dixit, dum inviolata semper existens, et primum per gratiam et postmodum per gloriam prae omnibus creaturis se sublimatam vidit*. HUGO DE S. VICTORE, *Sermones*, PL 177, 1026.

FONS SIGNATUS (Pnp 4, 12)⁵⁰

Tekst z Księgi Pieśni nad Pieśniami jest źródłem inspirującym kolejne wyobrażenia w ołtarzyku z krakowskiego skarbcza w przy kościele Mariackim „Ogrodem zamkniętym siostra moja, oblubienica, ogrodem zamkniętym, zdrojem zapieczętowanym” (Pnp 4, 12)⁵¹.

Zamknięcie to również jakaś forma zapieczętowania, o czym pisze Izajasz: „I będzie wam, wszelkie widzenie jak słowa księgi zapieczętowanej, którą gdy dadzą znającemu się na piśmie, rzekną mu: «Czytaj!» a on odpowie: «Nie mogę bo jest zapieczętowana» (Iz 29, 11)⁵².

Fontanna, basen chrzcielny mają przypominać raj. Bowiem pierwotnie wodą życia było źródło rajske, które rozdzielało się na cztery strumienie: Tygrys, Eufrat, Pizaon i Gihon (Rdz 2, 6-10. Filon Aleksandryjski wspomina: „Przez cztery rzeki chce Pismo oznaczyć poszczególne cnoty. Jest ich cztery – roztrąpność, wstrzeźliwość, męstwo i sprawiedliwość”. „Cztery rozgałęzienia oznaczają poszczególne cnoty. Cnota zatem w ogólnym znaczeniu bierze swój początek z Edenu”⁵³. Cztery cnoty, zwane kardynalnymi, odziedziczonymi z antyku greckiego, stanowią więc jeden z pierwszych z etapów kształtowania doskonałości chrześcijanina, czyli jego odradzania się.

Ryszard od św. Wiktora pisał, że źródłem takim jest dusza pobożna, która choć płynie, zawsze pozostaje taka sama, zawsze rodzi się na nowo, ponieważ zawsze odradza się w Bogu. Źródło to nigdy nie przestaje tryskać, rodzić się do miłości Bożej i wzrastać w miłości bliźniego⁵⁴.

To, według Chrystusa, rodzenie się z wody i z ducha, a tekstem inspirujące jest: „Jezus odpowiedział: Zaprawdę, zaprawdę, powiadam ci, jeśli się ktoś nie narodzi z wody i z Ducha, nie może wejść do królestwa Bożego” (J 3, 5).

W Ewangeliarzu Lotara⁵⁵ znajduje się wyobrażenie *Maiestas Domini* (il. 3) w mandorli w otoczeniu symboli Ewangelistów oraz tekstem: „*Quattuor hic*

⁵⁰ Według Wulgaty, Pnp 4, 12.

⁵¹ *Hortus conclusus soror mea sponsa hortus conclusus fons signatus* (Pnp 4, 12).

⁵² *Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati quem cum dederint scienti litteras dicent lege istum et respondebit non possum signatus est enim* (Iz 29, 11).

⁵³ FILON ALEKSANDRYJSKI, *Pisma*, t. I, przeł. L. Joachimowicz, Warszawa 1986, s. 100.

⁵⁴ *Fons est anima devota quae manat et fluit, semper nova oritur, quia semper in Deo renovatur. Meditatur enim, vel operatur bonum, vel desiderio ad anteriora fertur. Fons iste non cessat ebullire, et erumpere ad Dei amorem, ad proprium exerscere, et dilatari ad proximi dilectionem.* RICHARDUS S. VICTORIS, *In Cantica canticorum explicatio*, PL 196, 491.

⁵⁵ Paris, Bibliothèque Nationale, Ms lat. 266, fol2v. Ewangeliarz Lotara I, 849-851.

rutilant uno de fonte fluentes Matthei Marci Lucae libri atque Iohannis". Te cztery lśniące jak złoto księgi, Mateusza, Marka, Łukasz i Jana, wypływają z jednego źródła.

Źródłem pierwotnym jest osoba Chrystusa, jak podaje Hrabanus Maurus: „Rzeka wypływająca z Raju, nosi obraz Chrystusa biorącego swój początek w Ojcu, i w Nim nawadnia swój Kościół słowami nauczania i darem Chrztu”⁵⁶. Ambroży z Mediolanu zaś pisał, że źródłem nawilżającym Raj jest sam Chrystus Jezus. Jest źródłem życia wiecznego podobnie jak Ojciec. I nazywany jest i źródłem, i rzeką, które nawilżają owocujące rajskie drzewo, dające życie wieczne. Takim źródłem może być ludzka dusza, o której wspomina Salomon: „Pij wodę z cysterny twojej i wody płynące studni twojej” (Prz 5, 15)⁵⁷. Ponadto, jak pisał dalej św. Ambroży, źródłem życia jest Mądrość, źródło duchowej łaski, źródło wielorakich cnót, które wiodą człowieka ku życiu wiecznemu⁵⁸.

HORTUS CONCLUSUS (Pnp 4, 12)⁵⁹

W wielu kulturach i religiach Wschodu w pielęgnowaniu ogrodów postrzegano podtrzymywanie idei utraconego raj. Takie właśnie obrazy, oczyszczone z politeizmu, zaadaptowane zostały przez Biblię w konwencji antropomorficznej, Bóg prowadzi tam dialog z Adamem i Ewą, karze ich usunięciem i zakazem dostępu. Opis raj w Księdze Rodzaju inspirował późniejsze obrazy ogrodów w innych księgach Starego Testamentu. Księga Pieśni nad Pieśniami jest tego przekonującym przykładem. Zainteresowanie rajem jako ogrodem Bożym wywarło wpływ na szczególnie rozwój sztuki ogrodowej w epoce średniowiecza

⁵⁶ *Fluvius de paradiso exiens, imaginem portat Christi de paterno fonte fluentis, qui irrigat Ecclesiam suam verbo praedicationis et dono baptismi.* HRABANUS MAURUS, *Incipiunt commentaria in Genesim*, PL 107, 479.

⁵⁷ *Erat fons qui irrigaret paradysum. Qui fons, nisi Dominus Jesus-Christus! Fons vitae aeternae est, sicut et Pater; quia scriptum est: Quoniam apud te fons vitae (Ps. 35, 10). Denique, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae (J 7, 38). Et fons legitur, et fluvius legitur qui irrigat paradisi lignum fructuosum, quod ferat fructum in vitam aeternam. Hic ergo fons, sicut legisti, fons enim inquit, procedit ex Eden, id est, in anima tua fons est. Unde Salomon ait: Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus (Prz 5, 15). Hic est fons qui procedit ex illa exercitata ut plena voluptatis anima: hic fons qui irrigat paradysum, hoc est, virtutes animae eminentissimo merito pullulantis.* AMBROSSIUS MEDIOLANENSIS, *Liber de paradiso*, PL 14, 280.

⁵⁸ *Sicut ergo fons vitae est Sapientia, fons gratiae spiritalis: ita fons virtutum est caeterarum, quae nos ad aeternae cursum dirigunt vitae.* AMBROSSIUS MEDIOLANENSIS, *Liber de paradiso*, PL 14, 280; por. P.A. UNDERWOOD, *The Fountain of Life in Manuscripts of the Gospels*, *Dumbarton Oaks Papers*, V, 1950, s. 47.

⁵⁹ Według Wulgaty, Pnp 4, 12; łac. *hortus*; ang. *Garden*; franc. *jardin*; niem. *der Garten*.

w środowiskach zakonnych. Agrarny styl życia niektórych zakonów szczególnie mocno uwrażliwiał je na biblijną historię raju jako ogrodu, jego uprawę, strzeżenie, nawadnianie, zalecone przez Boga⁶⁰.

W epoce średniowiecza kulturę pielęgnacji ogrodów w Europie rozpowszechnili przede wszystkim benedyktyni i cystersi. Założenia klasztorne z tego czasu przewidywały w obrębie swoich murów kilka rodzajów ogrodów: ogród opacki, sad owocowy, ogród warzywny, herbarium, czyli ogród ziołowy, i ogród kwiatowy. Ponadto powstawały herbaria przyszpitalne, ogrody zamkowe, ogrody dam, ogrody miłości, rosaria i wreszcie ogrody wiejskie. Wiedzę o ogrodach szerzyli między innymi średniowieczni encyklopedyści głównie z XIII i XIV w., wywodzący się z różnych środowisk zakonnych. Powstawały obszerne dzieła kompilacyjne głównie na temat walorów leczniczych roślin, rzadziej informujące o ich symbolice⁶¹.

Nawet każdy nowy grób zmarłego zakonnika grzebanego na klasztornym cmentarzu o charakterze ogrodu oraz rytm pór roku stale aktualizował ideę ogrodów. Wzorem był grób Chrystusa, lokalizowany w ogrodzie w pobliżu miejsca straceń na Golgocie. Dobrze oddaje to miniatura z Kodeksu Egberta. Niektóre chrystofanie po zmartwychwstaniu miały również miejsce w ogrodzie, przykładem jest dialog Chrystusa z Marią Magdaleną.

Ogród był także wdzięcznym tematem stosowanym w metaforze. Odnoszono go przede wszystkim do osoby Matki Bożej, podkreślając dwa aspekty tego zagadnienia: Matka Boża w tekstach literackich rozumiana na płaszczyźnie metaforycznej jako ogród i Matka Boża w ogrodzie, rozpatrywana w aspekcie ikonograficznym⁶². W sztuce popularne było wyobrażenie ogrodu zamkniętego jako symbolu dziewictwa Najświętszej Maryi Panny.

Również literatura obfitowała w ten temat. W jednym z utworów *Hymnus ad beatam Virginem Mariam* znalazły się następujące wersety, w których wyeksponowano więź między Maryją i Jezusem:

Virgo, hortus tu conclusus,
Ave, rosa caritatis,
In te mansit gloriosus,
(Tu) viola humilitatis,
In te fuit gratiosus,
Lilium es castitatis,

⁶⁰ *Reguła św. Izydora z Sewilli*, w: *Starożytne reguły zakonne*, przekł. zbior., Warszawa 1980, s. 301.

⁶¹ S. KOBIELUS, *Człowiek i ogród rajski w kulturze religijnej średniowiecza*, Warszawa 1997, s. 145.

⁶² H. REINITZER, *Der verschlossene Garten. Der Garten Marias in Mittelalter*, Wolfenbüttel 1982, s. 10.

In te Christus virtuosus,
Radix tu virginitatis⁶³.

Panno, tyś ogrodem jest zamkniętym,
Zawitaj, róžo miłości,
W tobie zamknął się chwalebny,
Jesteś też fiołkiem pokory,
W Tobie gościł miłowany,
Tyś jest lilią wstydlivości,
W tobie Chrystus jest cnotliwy,
Korzeniem tyś dziewiczości.

Konwencja ikonograficzna ogrodu zamkniętego była zawsze okazją do prezentacji bogatej roślinności. W nim bowiem zasiadała Najświętsza Panna Maryja, zwana między innymi Cedrem czy Oliwką. Oddaje to czternastowieczny autor w strofach:

Gaude cedrus exaltata,
in amore radicata,
oliva semper viridis,
ramis jocunda floridis.

Hortus clausus et amoenus,
omni flore semper plenus,
quem totum singulariter
auster perflavit suaviter⁶⁴.

Wesel się cedrze wyniesiony,
W miłości zakorzeniony,
Oliwko zawsze zielona,
Gałęzi radością darzona.

Ogrodzie zamknięty i miły,
Zawsze wszelkiego kwiatu pełny,
Który cały, szczególnie
Wiatr słodko owiewa w południe.

W średniowiecznej poezji opisującej zawartość „ogrodów rozkoszy” wymieniano wielkie ilości roślin, których treści symboliczne odnoszone były do Chry-

⁶³ *Analecta*, vol. 41, s. 218, https://archive.org/stream/analectahymnicam41drev/analectahymnicam41drev_djvu.txt [dostęp: 22.12.2016].

⁶⁴ H. REINITZER, *Der verschlossene Garden*, s. 29.

stusa, rozumianego jako Salomon, i do Najświętszej Maryi Panny jako Jego Tronu.

Ogrody zatem, najczęściej tzw. rosaria, wyobrażające siedzącą w nich Matkę Bożą, często w konwencji *hortus conclusus*, malowane były zapewne na podstawie rzeczywiście istniejących ogrodów klasztornych lub świeckich. Miało tu miejsce połączenie *sacrum* i *profanum*, co w sztuce nie było rzadkim wydarzeniem. Za pomocą kwiatów, drzew, owoców, ziół a przede wszystkim typologicznych przedmiotów i wydarzeń ukazywano prawdy teologiczne dotyczące wcielenia, macierzyństwa, dziewictwa oraz niepokalanego poczęcia Najświętszej Maryi Panny.

OLIVA SPECIOSA (Syr 24, 19)⁶⁵

W poszukiwaniu i w analizie symbolicznych treści drzewa oliwnego należy wziąć pod uwagę jego drewno, gałęzie, owoce i wyciśnięty z nich olej. Wszystkie te cechy znalazły wielokrotnie w Piśmie Świętym praktyczne zastosowanie. Od starożytności drzewo oliwne było poświęcone Zeusowi, zaś gałązka oliwna była w antycznym Rzymie atrybutem personifikacji Pokoju. Jak podaje Pliniusz Starszy, Ateńczycy wieńczyli zwycięzców podczas ich triumfu wieńcem z gałązek oliwnych⁶⁶. Zapaśnicy namaszczała ciało przed walką oliwą, którą przechowywali w naczyniach zwanych *lekythos*. W drewnie oliwkowym rzeźbiono posągi bóstw.

W Ziemi Obiecanej, do której mieli wejść Izraelici, zostały wymienione tylko trzy drzewa: figa, granat i oliwka (Pwt 8, 8). Z drewna oliwnego wykonano niektóre drzwi i odrzwia w świątyni Salomona, na których zostały wyrte postaci cherubinów i drzew palmowych (1Krl 6, 32-33). Z gałęzi dzikich oliwek Izraelici przygotowywali sobie szałas na tradycyjne Święto Namiotów (Ne 8, 15).

W Biblii oliwa z oliwek miała wielorakie przeznaczenie, między innymi używana była jako pożywienie, materiał do świecenia (Kpł 24, 2; Mt 25, 3-4), olejek do namaszczenia ciała, a zwłaszcza twarzy, co nie było bez znaczenia w suchym klimacie Palestyny (Dn 13, 17; Ps 103, 15; Mt 6, 17). Oliwa stanowiła istotny komponent olejku służącego do namaszczenia najwyższego kapłana (Wj 30, 24-25). Była symbolem dobrobytu, a nieurodzaj oliwek był wynikiem nieposłuszeństwa narodu żydowskiego wobec Jahwe (Pwt 28, 40).

⁶⁵ Według Wulgaty, Syr 24, 19.

⁶⁶ *Athenae quoque victores olea coronant*. PLINIUS, *Naturalis historia*, XV, 19.

Była też symbolem chwały (Oz 14, 7), adopcji narodu wybranego przez Jahwe (Jr 11, 16), Bożego błogosławieństwa (Jr 31, 12; Jl 2, 24), Mądrości Bożej, ukazującej drogę do sprawiedliwości (Syr 24, 19)⁶⁷. Używane w Biblii wyrażenie *oliva fructifera* wskazują na symbol płodności (Ps 51, 10; por. 127, 3).

Fragment Pieśni nad Pieśniami: „Pociągnij mię! za tobą pobiegniemy do wonności olejków twoich” (Pnp 1, 3), to wołanie Oblubienicy do Oblubieńca. Wonności w kulturze Wschodu utrwalano zmieszaniem ich z najlepszymi odmianami oliwy.

Odwołanie się do tekstu Psalmu 45, 8-9: „Umiłowałaś sprawiedliwość, a nie nawidziłaś nieprawości; przeto cię namaścił Bóg, Bóg twój, olejkiem wesela nad rówieśników twoich” wskazuje na szczególne znaczenie olejku wesela.

W *Godzinkach o Niepokalanym Poczęciu NMP* została zaakcentowana idea wonnego olejku odniesionego do imienia Maryi: „Olejek wylany imię twoje, dlatego panienki umiłowały cię. Pociągnij mię! za tobą pobiegniemy do wonności olejków twoich” (Pnp 1, 3). Autor *Godzinek* parafrazuje: „Jako olej wylany, o Maryjo, Imię Twoje” (Pnp 1, 3).

W scenie Zwiastowania na obrazie Simone Martiniego (Galeria Uffizi) archanioł Gabriel nie tylko trzyma w prawej dłoni gałązkę oliwną, lecz także na głowie ma wieniec z oliwnych gałązek. Atrybut ten otrzymał jako zwiastun pokoju i Nowego Przymierza w nawiązaniu do patriarchy Noego, któremu podczas potopu wysłana gołębica przyniosła w dziobie zieloną gałązkę oliwną jako zapowiedź pokoju i Bożego miłosierdzia.

Oliwa symbolizowała miłosierdzie Boga⁶⁸ nie tylko dlatego, że służyła do opatrywania ran, ale dla samej nazwy, gdyż greckie ἔλεος oznacza miłosierdzie⁶⁹. Dla Honoriusza z Autun oliwa ma sześć właściwości: jest olejkiem miłosierdzia, znakiem pokoju, pokrzepia chorych, leczy rany, służy światłu w lampkach, przewyższa wszystkie inne płyny. Dla tych cech symbolizuje Chrystusa, który jest naszym miłosierdziem i pokojem (Ef 2, 14), nas chorych pokrzepi swoim pouczeniem, leczy

⁶⁷ *Oliva, proprie. Dicitur sapientia divina. ALANUS DE INSULIS, Distinctiones dictionum theologicarum, PL 210, 881.*

⁶⁸ *Oliua enim significat misericordiam, ut in Zacharia III-o: uidi, et ecce candelabrum aureum totum et due oliue super illud, una a dextris lampadis et alia a sinistris. THOMAS DE CHOBHAM, Sermones, Sermo 11, linea 228.*

⁶⁹ *Oliua namque misericordiam domini solet in scripturis significare non solummodo pro similitudine fructus cuius suauis et leni uulnera curantur unctioe uerum etiam pro ipso suo nomine quod tractum est a graeco ἔλεος quod latine dicitur misericordia. RUPERTUS TUITIENSIS, Commentarium in Apocalypsim Iohannis apostoli, lib. 6, cap. (s.s.) 11, col. 1025, linea 55.*

rany zadane grzechem, okazuje światło znakami i cudami oraz góruje nad wszystkim świętymi⁷⁰.

Honoriusz z Autun z kolei pisał odnośnie do słów *Quasi oliva speciosa in campis*: „Oliwa oznacza miłosierdzie; pole to ziemia leżąca odłogiem i oznacza dziewice, które nie zostały zaorane uściskami męskiego jarzma. I wśród nich właśnie jest znakomita czysta Χριστοτόκος jak ozdobna oliwka polna. Wypływa z niej olejek radości i miłosierdzia, który nas leczy z chorób i namaszcza olejkim chwały niebieskiego królestwa”⁷¹. Maryja jest jak oliwka pośrodku pola tego świata, zachowując piękno cnót, zieleniąc się świętymi myślami, rozkwitając dobrymi czynami, rodząc dla nas owoc wiecznego szczęścia, niebieskim olejem płodna to jest łaską Ducha Świętego⁷².

Maryja jako owocodajna oliwka pobłogosławiona przez Boga została przeciwstawiona Ewie porównanej do bezpłodnej wierzby⁷³. Cysters Adam z Persenii pisał, że oliwką była przede wszystkim Najświętsza Maryja Panna, a jej zrodzenie było olejem, z Niej narodziła się słodycz namaszczenia, Ona była płodną oliwką, Matką Miłosierdzia. Z Niej wypłynęła żyzność oliwy, dając pełnię łaski, Matka Chrystusa dostarczyła namaszczenia miłosierdziem⁷⁴.

⁷⁰ *Item oleum habet sex insignia. Oleum enim dicitur misericordiae, et oleum est signum pacis, et oleum fovet infirmos, et sanat vulnera, et lumen lucernis ministrat, et omnibus liquoribus supereminet. Hoc Christum designat, qui est nostra misericordia, et pax nostra, qui nos infirmos praedicando fovit, vulnera peccatorum per sua vulnera curavit, signis et miraculis lumen praebuit, omnibus sanctis supereminet.* HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Expositio in Cantica canticorum*, PL 172, 364.

⁷¹ *Quasi oliva speciosa in campis. Oleum significat misericordiam; campus autem est terra inarata, et significat virgines, quae non sunt sulcatae per virilis amplexus vomeres. In quibus est casta Χριστοτόκος valde speciosa, ut in campis oliva decora; de qua profluxit oleum gaudii et misericordiae, quod nos sanans ab infirmitate, ungit in regnum coelestis gloriae.* HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Sigillum beatae mariae ubi exponuntur cantica canticorum*, PL 172, 499.

⁷² *Haec est quasi oliva in amplitudine hujus mundi, velut in medio campi, speciositatem virtutum retinens, sanctis cogitationibus virens, bonis operibus florens; nobis fructum aeternae beatitudinis pariens, coelesti oleo fecunda, id est Spiritus sancti gratia.* ALANUS DE INSULIS, *De sancta Maria*, PL 210, 248.

⁷³ *Eva fuit salix infructuosa, Maria oliva fructifera cui benedixit Dominus.* BERNARDUS CLARAEUALLENSIS, *Sententiae*, series 3, *sententia* 87, vol. 6, 2, pag. 127, linea 9.

⁷⁴ *Virginem nostram olivam dixerimus, erit oleum partus ejus. Virgo sane nostra est «oliva speciosa in campis» [...] ex qua «speciosus forma prae filiis hominum (Psal. XLIV)» nascitur sanctae suavitas unctionis. [...] In his campis est oliva fructifera, mater misericordiae Virgo Maria. De oliva profluit pinguedo olei, fundit gratiae plenitudinem, misericordiae unctionem profert mater Christi.* ADAMUS PERSENIAE, PL 211, 753; *Oleum significat misericordiam. Fons olei de terra fluxit, quia fons misericordiae de Virgine emanavit.* Honorius Augustodunensis, *Elucidarium*, PL 172, 1124; *Oliva igitur nostra, id est, beata Dei Genitrix, distillavit oleum effusum simpliciter viventibus: oleum purissimum,*

W liturgicznej poezji średniowiecznej Najświętszą Maryję Pannę zwano *Oliva speciosa*:

Salve, Virgo, florens rosa,
Tu oliva speciosa,
Portans nobis pacis ramum,
Hostis qui collisti hamum⁷⁵.

Witaj, Dziewico, róžo kwitnąca,
Tyś oliwką urodziwą,
Niosącą nam gałązkę pokoju,
Któraś zniweczyła oścień nieprzyjaciela.

Oliwka to także Kościół, który czy to w zimie, czy podczas lata rozkwita i owocuje, którego pierwociną jest Chrystus. Także lud Boży jest oliwką, z której zostały odłamane zarozumiałe gałęzie żydów, a w ich miejsce wszczepiona pokorna dzika oliwka pogan⁷⁶. Także Raban Maur pisał, że oliwka oznacza Kościół, który, zaszczerpiony na polach całego świata, obrazuje wszechświat, namaszczony zaś świętą chryzmą – uświęca wiernych łaską Ducha Świętego. Przez ten olejek słabi i chorzy się wzmacniają, otrzymują światło łaski. Często wskazuje się na wewnętrzne umiłowanie dzieł miłosierdzia, bowiem Psalmista powiada: „A ja, jak oliwa rodzajna w domu Bożym, miałem nadzieję w miłosierdziu Bożym na wieki i na wieki wieków” (Ps 51, 10)⁷⁷.

Według św. Pawła Apostoła dziką, bezpłodną oliwką stał się Izrael, której gałęzie zostały odłamane z powodu niedowiarstwa. Wierzący w Chrystusa Lud Nowego Przymierza, ma wprawdzie udział w tustości dawnej oliwki, lecz nie po-

fortiter operantibus: oleum laetitia, ardentem amantibus: oleum unctionis, id est misericordiae criminosis post lapsum redeuntibus. ABSALON SPRINCKIRSBACENSIS, *Sermones*, PL 211, 267.

⁷⁵ *Analecta*, vol. 29, s. 26, <https://archive.org/stream/analectahymnicam29drev#page/26/mode/2up>; [dostęp. 21.12.2016]; por. *Domina nostra exaltatur [...] quasi oliva speciosa in campis, secundum affluentiam pietatis.* PETRUS CELLENSIS, *Sermones*, PL 202, 851.

⁷⁶ *Id est Ecclesia, sicut oliva, quae hieme et aestate viret, fructifera, de cujus germine Christus est. Populus Dei est ista oliva, de qua fracti sunt superbi rami, id est Judaei, et insertus est humilis oleaster de gentibus.* PETRUS LOMBARDUS, *Commentaria in psalmos*, PL 191, 498.

⁷⁷ *Et quid per olivam, nisi sancta Ecclesia designatur? quae in campis totius mundi transplantata decore orbem universum illustrat, et Spiritus sancti gratia per unctionem sacri chrismatis sanctificat credentes; per olei namque pinguedinem, qua et lassi atque infirmi artus recreantur, et gratia praestatur luminis, interna saepe dilectio mentis et opus misericordiae designatur. Hinc etenim Psalmista: “Ego autem sicut oliva fructifera in domo Domini: speravi in misericordia Dei mei in aeternum et in saeculum saeculi” (Psal. LI) RABANUS MAURUS, *Commentariorum in ecclesiasticum libri decem*, PL 109, 931.*

winien się z tego powodu wywyższać, gdyż i jego, z powodu pychy, spotkać może podobny los (Rz 11, 17.24). Aureliusz Prudencjusz w dydaktycznym poemacie *Apotheosis* prezentuje ten sam problem, o którym wspominał św. Paweł:

Ach, drzewo niegdyś zielone i z płodną gałęzią,
Z soczystym niegdyś owocem korzeniu oliwki!
Oto ci pień się zieleni oliwką wszczepioną
Dziką i korą obcego pokrywa się łyka.
Ulituj się już nad sobą! Bo leśnej oliwki
Szczep strzelający z obcego nie dumny korzenia,
Lecz cię ostrzega, byś pomne swego rodu przykrą
Przystało ciemnić swe liście barwą, bez niechęci
Dając z pnia głębi gałązkom wzrastać ku niebu⁷⁸.

Oliwa była ponadto symbolem pobożności, oliwka zaś pokoju i spokoju ducha⁷⁹, dobrobytu i rozkoszy ziemskich. W symbolice muzułmańskiej oliwka symbolizowała raj wybranych⁸⁰.

Olej z oliwek wchodził w skład krzyżma i olejów świętych, stosowanych w udzielaniu niektórych sakramentów i poświęceń rzeczy. Do dziś w Wielki Czwartek podczas Mszy krzyżma w kościołach katedralnych poświęca się olej chorych, olej katechumenów i konsekruje krzyżmo. Z modlitw poświęcenia i konsekracji warto przytoczyć przynajmniej następujące fragmenty: „Prosimy Cię, Boże, ześlij z niebios Twojego Ducha Świętego Pocieszyciela, by Jego moc przeniknęła ten olej, który za Twoją sprawą wydało żywe drzewo dla pokrzepienia ciała” oraz „Błagamy Ciebie, Boże, niech moc Twojej łaski sprawi, aby ten olej zmieszany z wonnościami stał się dla nas sakramentem przynoszącym Twoje błogosławieństwo. Ześlij hojnie dary Ducha Świętego na braci naszych, którzy zostaną nim namaszczeni. Miejsca i rzeczy namaszczone olejem świętym, napełnij blaskiem świętości”⁸¹.

Jak pisał średniowieczny mistyk i teolog niderlandzki Jan van Ruusbroec, Pan Bóg dla sporządzenia świętego oleju zechciał mieć olej z drzewa oliwnego: „Drzewo nazywa się *olea*, jego owoc oliwka, oliwa zaś, to sok płynący z owocu. Przez drzewo oliwne rozumiemy Ojca w Bóstwie; przez owoc Jego Syna, Jezusa

⁷⁸ AURELIUSZ PRUDENCJUSZ KLEMENS, *Poezje*, przeł. M. Brożek, Warszawa 1987, s. 94.

⁷⁹ *Hoc oleum est devotio. Oliva quae est signum pacis, designat tranquillitatem cordis.* THOMAS CISTERCIENSIS, JOANNES ALGRINUS, *Commentaria in Cantica canticorum*, PL 206, 215.

⁸⁰ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, *Dictionnaire des symboles*, t. III, Paris 1974, s. 313-314; X. LEON-DUFOUR, *Słownik Nowego Testamentu*, przeł. K. Romaniuk, Warszawa 1981, s. 453.

⁸¹ *Mszał rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 121, 125.

Chrystusa, Boga i człowieka: przez oliwę płynącą z owocu rozumiemy miłość i łaskę płynącą z Bóstwa i człowieczeństwa. Drzewo oliwne nazywane jest w Piśmie Świętym szlachetnym i wybornym drzewem, oznaczającym pokój. Ojciec dał nam swego Syna jako owoc wiecznego pokoju. Syn przez Ducha Świętego dał nam Siebie samego do prasy Żydów, tak że płynął świętym olejem, który nas wszystkich może uczynić świętymi i szczęśliwymi, jeśli tego pragniemy”⁸².

Autorzy średniowieczni podkreślali także uniwersalną wymowę oliwy z drzewa oliwnego: Olej z oliwek miał trojokie działanie: uśmierzał bóle, żywił i płonął w świątyni Bożej. Podobnie i duchowa cnota pobożności ma trojokie cechy: uśmierza bóle, gdyż przychodzi z pomocą ubogim, pociesza małodusznych, umacnia smutnych, poucza błądzących, skłania do poprawy przestępców⁸³.

Z kolei dekoracja licznych lampek oliwnych we wczesnym chrześcijaństwie była świadectwem, jak głęboko w życie chrześcijanina mogły wnikać treści Ewangelii czy doktryny Kościoła, uzewnętrzniane przez symbole. Obfitość tematyki wynikała najpierw z antycznej tradycji pogańskiej. Chrześcijaństwo dodało swoją ikonografię i wykorzystało ten sprzęt oświetleniowy dla wyrażenia swoich prawd.

Szczególnym szacunkiem cieszyła się wśród pielgrzymów w Jerozolimie oliwa z lamp palących się przed wejściem do Grobu Pańskiego. Niewielkie jej ilości pielgrzymi mogli zabrać ze sobą w specjalnych buteleczkach, które miały niekiedy bardzo ciekawą dekorację. Lampki oliwne służące do oświetlania podziemnych katakumb również były dekorowane i miały swoją tematykę ikonograficzną.

Nie tylko oliwka ze znamieniem *sacrum*, lecz także Góra Oliwna dla wczesnochrześcijańskich pielgrzymów miała szczególne poważanie. Wspomina o tym pątniczka Egeria: „Gdy nastąpi rozesłanie z kościoła większego, z hymnami odprowadzają biskupa do Anastasis, a gdy wszystko się dopełni, tak jak to zwykło się odbywać w dni Pańskie w Anastasis i Martyrium, po rozpuszczeniu każdy udaje się do swego domu, by prędko się posilić, aby wszyscy byli gotowi o siódmej w kościele w Eleona, to jest na Górze Oliwnej, gdzie jest owa grotta, w której Pan nauczał. O siódmej godzinie cały lud wchodzi więc na Górę Oliwną, to jest do kościoła w Eleona. Biskup siada i odmawia się hymny i antyfony stosowne do tego dnia i miejsca,

⁸² JAN VAN RUUSBROEC, *Dzieta*, t. II., przeł. M. Lew-Dylewski, Kraków 2002, s. 168.

⁸³ *Sicut enim oleum olivarum ad usum triplicem se extendit, quia dolores mitigat, corpora pascit, et ardet in templo Dei: sic et spiritaliter virtus pietatis ad tria se habet. Ipsa enim dolores mitigat, quoniam subvenit miseris, consolatur pusillanimes, tristes confortat, ignorantes erudit, corrigat delinquentes.* ABSALON SPRINCKIRSBACENSIS, *De adventu domini*, PL 211, 96.

podobnie też czytania. Gdy nadchodzi godzina dziewiąta, wstępują z hymnami do Imbomon, to jest na to miejsce, z którego Pan wstąpił do nieba, i tam siadają”⁸⁴.

ROSA PLANTATA⁸⁵

Osobowa Mądrość prezentowana w Księdze Syracha była w chrześcijaństwie odnoszona do osoby Maryi, Matki Mesjasza: *In voce dicit obaudite me divini fructus et quasi rosa plantata super rivum aquarum fructificate* (Syr 39, 17) – „Słuchajcie mnie, boskie owoce, a jak róża posadzona nad strumieniem wód, owoc czyńcie” (Syr 39, 17). To ona była *rosa plantata* – róża posadzona nad strumieniem wód.

W świecie antycznym róża była kwiatem symbolizującym dumę i miłość, ponieważ, jak podaje jedna z legend, miała powstać podczas narodzin Wenus. Inne podanie informuje, że czerwone róże wyrosły z krwi wylanej przez Adonisa, gdy został rozszarpany przez dziką⁸⁶. Rzymianie podczas uczt zawieszali u stropu kwiat róży, która miała przypominać uczującym, aby nie mówili źle o nieobecnych. Była to róża milczenia. Ponadto róża była symbolem tajemnicy – mówić komuś coś tajemnego oznaczało mówić *sub rosa*⁸⁷. Był symbolem odradzania się po śmierci, dlatego w antyku kładziono róże na grobach zmarłych⁸⁸. W starożytnym Rzymie kucie zmarłych obchodzono święta związane z pamięcią o nich, zwane *Rosaria*⁸⁹. Od średniowiecza miejsca pochówków nazywano także ogrodami różanymi⁹⁰.

W wielu hymnach łacińskich Najświętsza Maryja Panna jest nazywana: *rosa, rosa speciosa, rosa coeli, rosa mystica*⁹¹. W raju, jak podają legendy, róże nie miały kolców, wyrosły im dopiero po upadku człowieka. Bazyli Wielki w *Hexameronie* podał, że róża przed upadkiem człowieka nie miała kolców, a zostały jej

⁸⁴ EGERIA, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, przeł. P. Iwaszkiewicz, w: *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej IV-VIII w.*, Kraków 2010, s. 178.

⁸⁵ Według Wulgaty, Syr 39, 17.

⁸⁶ H. BIEDERMANN, *Knaurs Lexikon*, s. 365.

⁸⁷ M. LURKER, *Symbol, Mythos und Legende in der deutschen Kunstgeschichte*, Bd. CCCXIV, Baden-Baden–Strasbourg 1958, s. 25.

⁸⁸ Sugeruje to łaciński poeta, Propertius Sextus (ur. w 50 r. przed Chr.), w swych *Elegiach*: *Molliter et tenera poneret ossa rosa* – I złożyła me kości na poduszce z delikatnych płatków róży. PROPERTIUS, *Elegiae*, 1, 17, za: <http://www.thelatinlibrary.com/propertius1.html>

⁸⁹ L. WINNICZUK, *Ludzie, zwyczaje, obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1983, s. 243.

⁹⁰ R. GROSS, *Dlaczego czerwień jest barwą miłości*, przeł. A. Porębska, Warszawa 1990, s. 39-40.

⁹¹ E. WOLFFHARDT, *Beiträge zur Pflanzensymbolik*, „Zeitschrift für Kunstwissenschaft” 8 (1954), nr 3/4, s. 180.

pięknemu przydane kolce, by człowiek pamiętał, że rozkoszy przydano smutek i że ziemia, która rodzi osty i ciernie, została przeklęta⁹². Tę samą myśl można zauważyć u św. Ambrożego w *Hexaameronie*, gdzie pisze: „Niegdyś wśród ziemskich kwiatów bez kolców rosła róża, najpiękniejszy kwiat jaśniał wiosennym urokiem, nie sprawiając żadnej przykrości. Później jednak śliczny kwiat otoczyły kolce – będąc jakby zwierciadłem ludzkiego życia, w którym przyjemność, jaką znajduje w swych czynnościach kłują kolce trosk, jakie z nimi sąsiadują”⁹³. Z tej przyczyny Maryję, która była wolna od grzechu pierwородnego, nazywano: *rosa spina carens*. W średniowiecznej poezji Maryję nazywano także *peccatorum medicina* – Lekarstwo grzeszników, co ujmowano w strofach pozdrowienia: *Ave rosa sine spina, peccatorum medicina* – Witaj różo bez kolców, Lekarstwo grzeszników⁹⁴.

Także w hymnie autorstwa papieża Innocentego III znajdują się strofy wskazujące na Maryję jako Lekarstwo dla grzeszników:

Ipse tuo me precatu,
A peccatis cunctis tergat,
Ne infernus me demergat.
Eia rosa sine spina,
Peccatorum medicina.
Pro me Deum interpella,
Ut me salvet a procella
Hujus mundi tam immundi⁹⁵.

Prośże Stwórcę za mną,
Aby mnie oczyścił z grzechów
I piekło mnie nie wchłonęło.
Nuże, różo bez ciernia,
Lekarstwo grzeszników.

⁹² *Hinc beatus Basilius in libro quem facit de operibus sex dierum, qui Grece «Exameron» appellatur, dicit quod ante peccatum «erat rosa sine spina, postea autem pulcritudini huius floris spina coniugata est, ut iocundo voluptatis iuxta habeamus adiacentem tristitiam, rememorantes illius peccati propter quod terra nobis spinas ac tribulos oriri facere condemnata est».* SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, pag. 152, linea 22, (fol. ms. 251, col. d).

⁹³ AMBROŻY, *Hexaameron*, s. 100.

⁹⁴ Por. M. ŻAK, *Kompozycje przyrody w ikonografii maryjnej na wybranych przykładach malarstwa niderlandzkiego i niemieckiego XV do połowy XVI wieku. Kultura zdrowia duchowego i fizycznego w Europie schyłku średniowiecza i początku renesansu*, Lublin 2013, s. 149; <http://www.documenta-catholica.eu/1198-1216-%20SS%20Innocentius%20III%20-%20Hymnus%20-%20MLT.pdf>

⁹⁵ *Innocentii III papae hymnus De Christo et beatissima Virgine Maria dignissima Matre ejus: Ad quem certas et magnas contulit remissiones et indulgentias*. PL 217, 919.

Wstaw się za mną do Boga,
aby mnie uwolnił od burzy
świata tego, tak nieczystego⁹⁶.

Wszyscy autorzy zwracali uwagę na kolczasty charakter róży. Nawet Arystoteles zastanawiał się, dlaczego róże bardziej kolczaste wydają intensywniejszy zapach: „Dlaczego róże, których załącznia jest kolczasta, mają woń przyjemniejszą niż te, których załącznia jest gładka? Czy dlatego, że te róże, które mają udział w przyrodzonych znamionach róży, mają zapach przyjemniejszy? Kolczastość zaś jest przyrodzonym znamieniem róży i dlatego te, które mają wyraźniejsze znamiona właściwe róży, pachną przyjemniej⁹⁷.”

Ślady przekonania, że Maryja jest Różą bez kolców, znalazły się jeszcze w baroku. Otóż w kaplicy loretańskiej opackiego kościoła Cystersów w Krzeszowie Kamiennogórskim znajduje się figura Matki Bożej Loretańskiej, dłuta Georga Schröttera (zm. 1717 r.), u której stóp znajduje się napis: *Ave rosa sine spina, peccatorum medicina*.

Dante w *Boskiej komedii* zwraca się do Beatrycze słowami:

Czemu twarz moja tak cię czarem chwyta?
Patrz indziej, gdyżeś u ogroda proga,
Który w Chrystusa promieniach zakwita.
Tu rośnie Róża, w której Słowo Boga
Ciałem się stało⁹⁸.

Purpurową barwę róży okazał Chrystus we krwi wylanej podczas męki⁹⁹. Wiosenne kwiaty róży trafnie przysługiwały krwi męczenników szczególnie w okresie początków Kościoła¹⁰⁰, ponieważ róże rodzą się podczas bojowania¹⁰¹. Benedyktyński teolog z klasztoru w Corbie, Paschazjusz Radbertus, pisał, że

⁹⁶ <http://niedziela.pl/wydruk/122731?ra=nd> [dostęp: 22.12. 2016].

⁹⁷ ARYSTOTELES, *Zagadnienia przyrodnicze, Dzieła wszystkie*, t. IV, przeł. A. Paciorek, Warszawa 1993, 907a (s. 590).

⁹⁸ ALIGHIERI DANTE, *Boska Komedia*, przeł. E. Porębowicz, Warszawa 1990, s. 440, (XXIII, 70-74).

⁹⁹ *Chrystus in sanguine passionis rosae ruborem ostendit*. RABANUS MAURUS, *De laudibus Sanctae Crucis*, PL 107, 213.

¹⁰⁰ *Quid per flores rosarum in diebus veris, nisi martyrum sanguis in virore nascentis Ecclesiae exprimitur*. RABANUS MAURUS, *Commentaria in Ecclesiasticum*, PL 109, 1115.

¹⁰¹ *Signat geminum martyrii genus, quo in passionibus Ecclesia adornatur, ut sit candidus actione, rubicundus sanguine. Ipse enim membrorum flosculis vernans, in pace lilia gignit, bello rosas*. WALAFRIDUS STRABO, *Evangelium secundum Lucam*, PL 114, 344.

bóstwo w Chrystusie jest jak zapach w róży, można je odczuć, zanim się Go dostrzeże, i rozsiewa wonie cnót, zanim się Go znajdzie¹⁰².

Łodyga róży w dolnej części jest ciernista, jednak w górnej kwitnąca. Podobnie i Chrystus – dołem okolony jest cierniami utrapienia, górą zaś ukoronowany czcią i chwałą. U dołu jako pokorny pokłuty cierpieniem, lecz u góry przyozdobiony różą – kwiatem królewskiej godności¹⁰³.

Tekst z Księgi Syracha: „Wywyższyłam się jak palma w Kades i jak krzew róży w Jerychu” (Syr 24, 18), odnoszony przede wszystkim do Mądrości Bożej, egzegeci łączyli również z osobą Matki Bożej. Jeśli róża przez swoją czerwień wyraża pasję, to przez to, że się ją sadi, wyraża również współcierpienie zarówno w ciele, jak i w sercu. Matka Boża może być więc uznana za krzew róży zasadzony w Jerychu jako mieście księżycy, co oznacza, że w sposób szczególny jaśnieje cnotą współcierpienia wśród niedostatków obecnego życia oraz podczas śmierci Chrystusa na krzyżu¹⁰⁴. Jak róża jest najpiękniejszą wśród kwiatów, tak Maryja jest najpiękniejszą wśród niewiast¹⁰⁵. Wspomniane Jerycho, łączone z księżycem, symbolizowało Kościół, w którym róża symbolizowała męczenników, których Matka Boża przewyższa swym cierpieniem tak, jak róża pozostałe kwiaty swą purpurą¹⁰⁶. Jednak, jak pisze Albert Wielki, nie zabarwiła się własną

¹⁰² *Cujus in eo divinitas sicut in rosa odor, antequam videretur, sentiebatur, et antequam inveniretur, fragrabat in odoribus virtutum suarum.* PASCHASIVS RADBERTUS, *Expositio in Matthaeum*, PL 120, 693.

¹⁰³ *Plantatio rosae, et ipsa inferius est spinosa, superius autem florida, sic et Christus est inferius tribulationum spinis circumdatus, atque superius gloria et honore coronatus. [...] Et in hoc rosae est assimilatus, videlicet humilis, et punctionibus passionum obsitus, sed tandem superius flore purpureo dignitatis regiae decoratus.* ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Homiliae et exhortationes*, PL 158, 590.

¹⁰⁴ *Rosa quae rubet, apte designat passionem. Et si rosa in eo quod rubet exprimit passionem, ergo in eo quod plantatur congrue designat compassionem. Compassio in corde, passio in corpore. Compassio latet, passio patet. Rosa itaque plantatur, quando compassio cordi infigitur; florem rubentem producit quando in effectum passionis procedit. Jericho luna interpretatur, et pro defectu carnis aut defectu saeculi praesentis ponitur. Patet itaque quod Dei Genitrix quasi plantatio rosae in Jericho exstitit, quia in defectu saeculi praesentis virtute compassionis excellenter et singulariter enituit.* AUCTOR INCERTUS, *Sermones*, PL 177, 1027-1028; *Domina nostra [...] quasi plantatio rosae in Jericho, secundum mortificationem carnis et compassionem Filii in cruce pendens.* PETRUS CELLENSIS, *Sermones*, PL 201, 851.

¹⁰⁵ *Sic enim rosa pulcherrima florum, sic Maria pulcherrima mulierum.* HELINANDUS FRIGIDI MONTIS, *Sermones*, PL 212, 644.

¹⁰⁶ *Jericho dicitur luna, id est Ecclesia, in qua rosa significat martyres, quos omnes sancta QeotÒkoj eminentia suae passionis ita transcendit, ut rosa alios flores rubedine praecellit.* HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Sigillum Mariae*, PL 172, 498.

krwią, tylko krwią swego Syna, Jezusa¹⁰⁷. Najświętsza Maryja Panna była więc męczennicą¹⁰⁸ i dziewicą ponad wszystkie inne dziewice oraz różą niebiańskiej rozkoszy¹⁰⁹. Piętnastowieczny poeta ujął to następująco:

Sicut rosa floribus
Praeest flos colore,
Cunctis sic virginibus
Maria decore.

...

Rosae ruben folium
Indicat, quod gladium
Passa Simeonis¹¹⁰.

Podobnie jak róża barwą
Przerasta inne kwiaty,
Tak Maryja pięknem
Przewyższa wszystkie panny.

...

Purpurowy liść róży
Wskazuje, że cierpiała
Miecz Symeona.

Do fragmentu z Księgi Syracha 24, 18: *Quasi palma exaltata sum in Cades et quasi plantatio rosae in Hiericho* Alan z Lille dodał komentarz: „Róża w Jerychu zasadzona wyrasta piękniejszą, wspanialej pachnie, odziewa się piękniejszą czerwienią, dłużej swym pięknem się okrywa. Skoro Jerycho tłumaczy się jako *Defectus*, zatem błogosławiona Dziewica, niczym róża w biedzie ludzkiej natury zasadzona, staje się dla reszty kobiet wspanialszą przez cnoty, piękniejszą czerwienią przez cierpliwość wśród ziemskich utrapień, woniejącą zapachem dobrych czynów¹¹¹.

¹⁰⁷ *Ipsa vero non suo sanguine, sed sanguine Filii rubricata* – cyt. za: M. L. ANCONA, *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and early Renaissance*, New York 1957, s. 339.

¹⁰⁸ *Beata autem Dei Genitrix virgo et martyr fuit*. HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Sigillum Mariae*, PL 172, 517.

¹⁰⁹ *Maria, virginum virgo singularis, rosa coelicae amoenitatis*. ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Meditationes et orationes*, PL 158, 778.

¹¹⁰ *Analecta*, vol. 42, s. 94, http://www.forgottenbooks.com/readbook_text/Christanus_Campoliensis_1500008747/367 [dostęp: 21.12.2016].

¹¹¹ *Haec est quasi plantatio rosae in Jericho. Rosa in Jericho plantata, oritur pulchrior, redolet fragrantior, majori rubore vestitur, diutius sua pulchritudine coloratur. Cum ergo Jericho interpretatur defectus, beata Virgo quasi quaedam rosa in defectus humanae naturae plantata, fuit caeteris*

Chociaż najbardziej jednoznacznym symbolem męczeństwa chrześcijan była czerwień róż¹¹², to jednak na katusze męczenników wskazywał również olejek wyciskany z róży. Ten także, kto czytał opis cierpień męczenników, to jakby namaszczał swą głowę olejkiem¹¹³. Ildefons, arcybiskup Toledo (zm. 667 r.), wyliczając walory róży, pisze, że jest ponad wszystkie kwiaty, a ponadto jest rozkoszna z racji swej wyborności, pięknego i wdzięcznego wyglądu, cudownego zapachu, stosowna także do leczenia różnorodnych dolegliwości, i to wszystko można odnieść do Maryi Dziewicy. Maryja jednak nie jest zwykłą różą, która po zakwitnięciu zaraz więdnie i ginie, lecz różą rajską, trzymaną w ręku przez Króla niebios¹¹⁴.

W róży rozróżniano cztery elementy: temperament, kształt, kolor biały lub czerwony i zapach. Dlatego róża przez naturę mogła symbolizować wyzbycie się wad, przez kształt miłość, przez kolor zaś czystość i cierpienie lub współcierpienie. Wszystkie te cechy można przypisać Matce Bożej. Ponadto, skoro naród żydowski można przyrównać do kolców, to Maryję można porównać do kwiatu róży. I tak jak kolce wydały kwiat róży, tak naród żydowski wydał Maryję¹¹⁵.

Z kolei Maryja – Krzew Róży, wydała na świat Różę i Kwiat Świata, Chrystusa¹¹⁶. Autorzy przeciwstawiali często Ewie Maryję jako drugą Ewę: Ewa była

mulieribus virtute formosior, rubore terrenarum tribulationum per patientiam venustior, odore bonorum operum redolentior. ALANUS DE INSULIS, *De sancta Maria*, PL 210, 248.

¹¹² *Rubor quippe rosarum sanguinem designat martyrum.* MARTINUS LEGIONENSIS, *Sermones*, PL 208, 612.

¹¹³ *Rosaceum vero oleum est cruor martyrum. Dum enim passiones sanctorum legis, oleo rosaceo caput unguis.* HUGO DE FLIETO, *De medicina animae*, PL 176, 1199.

¹¹⁴ *Rosa enim flos florum per excellentiam est vocata; aspectu est valde placens et grata, in redolentia mire est oblectabilis, proficua et utilis in medicina, quae omnia optime tibi conveniunt, Virgo grata. Sed tu, Domina, non es rosa mundi, quae statim post ortum arescit et deficit; sed tu es rosa paradisi, quae gestaris in manu Regis coeli.* HILDEFONSUS TOLETANUS, *De corona Virginis*, PL 96, 302.

¹¹⁵ *Sed quia diximus quomodo gens Judaica spinae comparetur, dicamus quomodo beata Maria per rosam, id est ipsum florem significetur. In rosa quatuor discerni posse videntur, scilicet natura, forma, color et odor. Natura est rosa frigida, forma lata, colore alba aut rubra, odore grata. Per naturam ergo significat vitiorum extinctionem, per formam charitatem, per colorem puritatem et passionem, vel certe compassionem. Per odorem bonam opinionem. Quae cuncta, excepta corporali passione, beatae Mariae, cujus hodie nativitatem celebramus, rectissime congruunt. Nam, ut caetera, quae satis nota sunt, taceam, virtutem compassionis beata Maria habuit, quia ejus animam, sicut scriptum est, doloris gladius pertransivit (Luc. II). Igitur, sicut supra dictum est, Judaea est spina, Maria rosa. Et sicut spina rosam, sic Judaea Mariam genuit, dum illa crudelis hanc misericordiam edidit.* AUCTOR INCERTUS, *Sermones*, PL 177, 1104.

¹¹⁶ [Maria] *Plantatio rosae fuit, quia rosam genuit et florem mundi Christum.* HELINANDUS FRIGIDI MONTIS, *Sermones*, PL 212, 644.

kolcem, Maryja zaś zakwitła różą. Ewa była cierniem z powodu ranienia, Maryja różą uśmierzającą ból, Ewa była cierniem wszczepiającym wszystkim śmierć, Maryja – różą przywracającą wszystkim dziedzictwo niosące zbawienie. Maryja była jeszcze białą różą przez dziewictwo, czerwoną przez miłość; białą przez ciało, purpurową przez umysł, białą naśladowaniem cnoty, purpurową unikaniem występku, białą oczyszczaniem uczuć, czerwoną umartwieniem ciała, białą miłowaniem Boga, purpurową współczuciem bliźniemu¹¹⁷.

Czerwień róży oznaczała także skromność¹¹⁸, cierpliwość¹¹⁹, a ze względu na ognisty kolor róża była symbolem Ducha Świętego, który objawił się w ogniu¹²⁰. Sięgano także do następującej analogii: tak jak ciernie tkwią w łodydze róży, tak ludzie źli żyją pośród dobrych, szatan wśród Aniołów, Judasz między Apostołami¹²¹. Dwie właściwości róży – zapach i kolce wykorzystywano również do ukazania usposobienia dwóch synów Adama – Abla i Kaina. Tak jak róża rozsiewa zapach, tak Abel został wybrany, Kain zaś jak cierń, odrzucony¹²². Róża, na zasadzie przeciwieństwa, może być symbolem małżeńskiej wierności lub niewierności. W ręku anioła wskazywała na raj. Według średniowiecznej tradycji Matka Boża wręcza małym dzieciom, które mają niedługo umrzeć, różę, na znak wieczności jako symbol nieba, gdzie unosi się zapach podobny do woni róż.

Raban Maur, odwołując się do Księgi Mądrości: „Chodźmy w wieńcach różanych, póki nie uwiędną; żadnej łąki niech nie będzie, po której by nie miała przejść rozpusta nasza” (Mdr 2, 8), twierdził, że róża jest także symbolem rozko-

¹¹⁷ *Eva ergo spina fuit, Maria rosa exstitit: Eva spina, vulnerando; Maria rosa, omnium affectus mulcendo. Eva spina, infigens omnibus mortem: Maria rosa, reddens salutiferam omnibus sortem. [...] Maria autem rosa fuit candida per virginitatem, rubicunda per charitatem: candida, carne; rubicunda, mente: candida, virtutem sectando; rubicunda, vitia calcando: candida, affectum purificando; rubicunda, actum carnalem mortificando: candida, Deum diligendo; rubicunda, proximo compatiendo.* AUCTOR INCERTUS, PL 184, 1020. Temat Maryi jako drugiej Ewy omawia w swojej monografii E. Guldan (*Eva und Maria eine Antithese als Bildmotiv*, Graz–Köln 1966).

¹¹⁸ *Rubor rosae verecundiam significat.* HILDEBERTUS CENOMANENSIS, *Sermones de tempore*, PL 171, 484.

¹¹⁹ *Patientia est in rosa.* HUGO DE S. VICTORE, *Miscellanea*, PL 177, 572.

¹²⁰ *Flos campi est rosa, quae est ignei coloris ad designandum Spiritum sanctum, qui in igne apparuit.* Thomas Cisterciensis, JOANNES ALGRINUS, *Commentaria in Cantica canticorum*, PL 206, 183.

¹²¹ *Spina inter rosas, est malus inter bonos, Satan inter angelos, Judas inter apostolos.* HELINANDUS FRIGIDI MONTIS, *Sermones*, PL 212, 646.

¹²² *Rosa quae redolet crescit cum spina quae pungit. Duos quippe filios habuit primus homo; sed unus horum electus est, alter reprobus fuit.* GREGORIUS I, *Homiliae in Evangelia*, PL 76, 1286.

szy obecnego życia¹²³, a według cystersa Helinanda z opactwa Frigidus Mons – Zimna Góra, mogła także oznaczać jakiegokolwiek pocieszenie zarówno cielesne, jak i duchowe¹²⁴.

Papież Innocenty III w homilii na Czwartą Niedzielę Postu, zwaną w liturgii *Laetare*, objaśnia, dlaczego w bazylice Świętego Krzyża błogosławił i ukazywał ludowi złotą różę. Kwiat ten bowiem zawiera w sobie trzy elementy: złoto, piżmo i balsam. Za pomocą balsamu piżmo wiąże się ze złotem. W ten sposób symbolicznie wyjaśnia prawdę, że podobnie i w Chrystusie jest trojaka substancja: bóstwo, ciało i dusza. Za pośrednictwem duszy ciało łączy się z bóstwem, bowiem natura bóstwa ma tak subtelne właściwości, że aby zjednoczyć z ciałem wziętym z prochu ziemi, musiała użyć rozumnego ducha. Papież, biskup Rzymu, jest wikariuszem Zbawiciela, a zarazem następcą św. Piotra – wikariusza Chrystusa¹²⁵.

W dekoracji marginalnej średniowiecznych rękopisów wykorzystywano często kwiat róży, zaś w malarstwie sztalugowym artyści nierzadko prezentowali ogródki różane, tak zwane *rosaria*, zaś siedzącą w nich niekiedy na ławie darniowej Najświętszą Maryję Pannę można zinterpretować jako obecną w *hortus conclusus*¹²⁶.

PUTEUS AQUARUM VIVENTIIUM (Pnp 4, 15)¹²⁷

To kolejny fragment z Pieśni nad Pieśniami odnoszony do osoby Najświętszej Maryi Panny. I nie jest to jedyny tekst wiążący się z tradycją obecności i funkcji studni na bezwodnych obszarach pustynnych, przez które wędrował Naród Wybrany. W drodze Izraelitów przez pustynię towarzyszyły im studnie, których wody były szczególnym darem Jahwe. Znamiennym miejscem w tym względzie

¹²³ *Per rosas delectationes vitae praesentis, ut in libro Sapientiae: «Coronemus nos rosis, antequam marcescant».* RABANUS MAURUS, *Allegoriae in universam sacram scripturam*, PL 112, 1040.

¹²⁴ *Nomine rosae consolatio qualiscunque, sive carnalis, sive spiritualis.* HELINANDUS FRIGIDI MONTIS, *Sermones*, PL 212, 646.

¹²⁵ *Triplex est autem in hoc flore materia, videlicet, aurum, muscus, balsamum. Sed mediante balsamo muscus conjungitur auro. Quia triplex est in Christo substantia: deitas, corpus, et anima. Sed mediante anima corpus conjungitur deitati: quia tantae subtilitatis est divina natura, ut corpori de limo terrae formato non congrueret uniri, nisi rationali spiritu mediante. Bajulus hujus floris, vicarius est Salvatoris, Romanus videlicet pontifex, successor utique Petri, vicarius Jesu Christi.* INNOCENTIUS III, *Sermones de tempore*, PL 217, 395.

¹²⁶ M. ŻAK, *Kompozycje przyrody*, s. 216-217.

¹²⁷ Według Wulgaty, Pnp 4, 15.

było biblijne Elim, gdzie Izraelici rozbili obóz nad dwunastoma źródłami¹²⁸. Psalm 22, 2-3 wspomina o Jahwe-Pasterzu, który wiodł lud wybrany nad wody odpocznienia¹²⁹. Midrasze do wspomnianego Psalmu 22 oraz liczne haggady rozwijały ideę oazy, porównywanej do raj. Studnię oazy otaczała różnego rodzaju roślinność, wśród której przeważały aromatyczne zioła¹³⁰.

Pełny obraz bogactwa ogrodu podaje fragment Pieśni nad Pieśniami: „Szczepy twoje są sadem granatów z owocami jabłek. Cypry z nardem, nard i szafran, trzcina wonna i cynamon ze wszystkimi drzewami libańskimi, mirra i aloes, ze wszystkimi przedniejszymi olejkami. Zdrój ogrodów, studnia wód żywych, które płyną pędem z Libanu” (Pnp 4, 13-15)¹³¹.

Źródło ogrodów, studnia wód żywych i wylew wód zstępujący gwałtownie z Libanu – wody te Kościół wyprowadził z Libanu, obmywa nimi grzechy. Z tą mocą czystego źródła Ducha Świętego przybyła z Libanu Oblubienica i mocą wiary przemierza świat i dojdzie do Królestwa. Dla jednych jest źródłem dla drugich studnią¹³².

Św. Ambroży w innym miejscu Komentarza do Pieśni nad pieśniami pisał, że jeśli zgłębisz wielkość tajemnicy, dostrzeżesz studnię jako mądrość, jeśli zaś pragniesz zaczerpnąć obficie miłości, która jest większa i obfitsza niż wiara i nadzieja, wtedy ona stanie się dla ciebie źródłem, wówczas bowiem wytryska miłość i możesz natychmiast jej zaczerpnąć i nawodnić ogród obfitujący w owoce ducha¹³³.

¹²⁸ Por. Wj 15, 27.

¹²⁹ „Na miejscu paszy, tam mnie postawił, nad wodą posilenia wychował mię, duszę moją pokrzepił” (Ps 22, 2-3).

¹³⁰ G. BIENAIME, *Un retour du paradis dans le désert de l'Exode selon une tradition juive*, w: *La création dans l'Orient ancien. Congrès de l'ACFEB*, Lille 1985, s. 442.

¹³¹ *Emissiones tuae paradisi malorum puniceorum cum pomorum fructibus cypri cum nardo nardus et crocus fistula et cinnamomum cum universis lignis Libani mirra et aloes cum omnibus primis unguentis fons hortorum puteus aquarum viventium quae fluunt impetu de Libano* (Pnp 4, 13-15).

¹³² *Fons hortorum, puteus aquarum viventium, et impetus descendens a Libano. Hos impetus Ecclesia deduxit a Libano, hoc impetu diluuntur peccata, hoc impetu puri fontis Spiritus sancti adfuit a Libano Sponsa, et a principio fidei transivit saeculum, et pertransivit ad regnum. Aliis fons est, aliis puteus pro captu nostro gratia spiritalis*. AMBROSIUS MEDIOLANENSIS, *Commentarius in cantica canticorum*, PL 15, 1915.

¹³³ *Etenim si mysteriorum altitudinem persequaris, puteus tibi videtur tamquam in profundo sita mystica esse sapientia: si vero haurire velis affluentiam charitatis, quae major et uberius est, quam fides et spes, tunc tibi fons est. Exuberat enim charitas, ut et haurire eam cominus, et rigare ejus affluentia hortum tuum possis, spiritalibus fructibus redundantem*. AMBROSIUS MEDIOLANENSIS, *Commentarius in cantica canticorum*, PL 15, 1915.

Źródłem dla ogrodów jest pierwotny Kościół, który nawadnia prawdą wiedzy ogrody, to jest Kościoły rozsiane po całym świecie; on jest również studnią wód żywych, ponieważ wiedza prawdy, którą jest Kościół, dla niektórych jest jak widoczne źródło, dla innych niczym studnia, gdy się ukrywa, z której nie można zaczerpnąć łatwo wody. Między źródłem a studnią zachodzi różnica, bowiem źródło w głębi i na zewnątrz jest dostępne, studnia zaś tylko ukryta w głębi. Kościół zatem jest i źródłem i studnią¹³⁴.

Studnia jest tajemnicą kontemplacji, jak podaje Księga Rodzaju, ponieważ Kościół ma obfitość dobrych dzieł i tajemnice życiodajnej kontemplacji. Studnia to Pismo Święte, jak podaje fragment Księgi Rodzaju: „I ujrzał studnię na polu, trzy też stada owiec, leżące przy niej” (Rdz 29, 2)¹³⁵.

Studnią wód jest głębia sensu prawa Bożego, który tkwi w literze Prawa niczym woda w głębinie studni. Jej wody są żywe, ponieważ żywymi je czynią ci, którzy je pojmują na sposób duchowy, a spływają obficie z Libanu, którym jest naród żydowski. Liban bowiem oznacza oczyszczanie, ponieważ lud żydowski oczyszczony jest Bożym kultem. Dlatego z tego nurtu Libanu wypływają strumienie prawa i nauczanie proroków i dzięki wysiłkom duchowym apostołów w Kościele pogan się przechowują¹³⁶.

Studnią wód żywych jest sam Chrystus, który jest Mądrością świętych Pism¹³⁷. Źródło wód i studnia wód żywych, które wypływają z Libanu, to nowy raj, nowa roślinność, którą zasadził ten sam Plantator dawnego raju, Pan Bóg¹³⁸.

¹³⁴ *Fons hortorum ipsa est primitiva Ecclesia, quae veritatis scientia hortos, id est Ecclesias per universum mundum disseminatas irrigat, ipsa est et puteus aquarum viventium, quia scientia veritatis, quae est Ecclesia, in quibusdam quasi fons est ubi patet, in quibusdam quasi puteus ubi latet, et ad liquidum ubi percipi non potest. Nam inter fontem et puteum hoc distat quod fons et in imo et in superficie terrae dicitur esse, puteus vero semper est in imo. Ecclesia ergo fons est et puteus,* HAYMO HALBERSTATENSIS, *Commentarium in cantica canticorum*, PL 117, 324.

¹³⁵ *Puteum est secretum contemplationis, ut in Cantico: «Fons hortorum, puteus aquarum viventium» quod sancta Ecclesia fecunditatem habet bonorum operum, et secretum contemplationum vitalium. Puteus, sacra Scriptura, ut in Genesi: «Videt puteum in agro, tresque greges ovium accubentes».* RABANI MAURI, *Allegoriae in universam sacram scripturam*, PL 112, 1035.

¹³⁶ *Puteus autem aquarum est profunda lex divinatorum sensuum, qui latent in legis littera, ut in profundo puteo aqua. Quae aquae sunt viventes, quia eos vivere faciunt, qui eas spiritualiter intelligunt. Hae aquae fluunt cum impetu de Libano, quia veniunt cum abundantia de Judaico populo. Libanus enim dicitur dealbatio, et intelligitur Judaicus populus, divino cultu dealbatus. De hoc Libano fluentia legis et prophetarum fluxerunt, et per apostolos cum impetu in Ecclesia gentium manaverunt, qui Scripturas abunde spiritualiter exposuerunt.* HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Incipit Epistola Honorii Doctoris Eximii Super cantica canticorum*, PL 172, 427.

¹³⁷ *Et puteus aquarum viventium, id est Christus, qui est sapientia sanctorum Scripturarum.* HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Sigillum Beatae Mariae ubi exponuntur Cantica canticorum*, PL 172 508.

Chociaż chrześcijańska pobożność wspomagana jest pośrednictwem wszystkich świętych, w sposób szczególny jednak pełni łaski rodzaju człowieczego wywodzi się z wstawiennictwa Maryi i wytryska niczym studnia wód żywych z niebiańskiego Libanu¹³⁹.

Ilustracja z wyobrażeniem studni, towarzysząca ołtarzykowi, jest formą streszczenia elementów składających się na tradycyjny obraz studni – koralowa misa lub czara zastępująca cembrowinę studni, w którą zanurza się naczynie do czerpania wody przewieszane na tzw. żurawiu za pomocą powroza przewleczonego przez bloczek.

TURRIS DAVIDICA – TURRIS EBURNEA

Od bardzo dawna kość słoniowa uważana była za niezwykle cenny materiał w rzemiośle artystycznym. W Psalmie 44, 9 kość słoniowa wymieniona jest jako symbol zbytku i luksusu: „Mirra i aloes i kasja wonieją z szat twoich, z domów z kości słoniowej”. Raz na trzy lata okręty z Tarsu przywoziły na dwór Salomona kość słoniową – *dentes elephantorum* (1Krl 10, 22). Przykładem luksusowego zastosowania kości słoniowej był tron Salomona: „Uczyli też król Salomon stolicę wielką ze słoniowej kości i powłókl ją złotem żółtym bardzo” (1Krl 10, 18).

W literaturze antycznej materiał, z którego wzniesiona została wieża, był różny – albo kość słoniowa, albo spiż. U rzymskiego poety lirycznego Horacego w oryginale jest *turris aenea*:

Inclusam Danaen turris aenea
robustaeque fores et vigilum canum
tristes excubiae munierant satis
nocturnis ab adulteris.

Uwięzioną Danae aż nazbyt już silnie
Żelazna wieża i drzwi dębowe chroniły,

¹³⁸ *Fons hortorum, puteus aquarum viventium, quae fluunt impetu de Libano.» Ecce novus paradysus, novae plantationes, quas plantavit unus idemque antiqui paradisi plantator Dominus Deus. RUPERTUS TUITIENSIS, In Cantica canticorum De incarnatione domini commentariorum, PL 168, 895.*

¹³⁹ *Licet enim Christiana pietas omnium sanctorum patrociniis juvetur, specialiter tamen plenitudo gratiae humano generi ex tua intercessione, quasi puteus aquarum viventium de Libano coelesti copiosius emicat. BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, Tractatus ad laudem Gloriosae V. Matris, PL 182, 1147.*

A czujnych psów ślęczały straże przy niej pilnie,
Aby się nocną porą gachy nie zbliżyły¹⁴⁰.

Natomiast Wergiliusz w *Eneidzie* pisze tylko o bramie z kości słoniowej:

Dwie są bramy, jak mówią, Snu: jedna rogowa,
Którą Cienie prawdziwe w ziemskie schodzą włości,
A druga lśniąco biała, ze słoniowej kości,
Właściwa przecież manom, co złudą w śnie mylą¹⁴¹.

Z osobą Maryi łączono dwie odmiany wieży: *Turris Davidica* oraz *Turris eburnea*. Wieża Dawidowa miała charakter obronny, do jej dekoracji posłużono się tarczami, o których wspomina Pnp 4, 4: „Szyja twoja jak wieża Dawidowa, którą zbudowano z szańcami; tysiąc tarcz wisi na niej, wszystka broń mocarzów”. Tarcze i szańce wokół wieży odnoszone do cnót osoby Maryi zwiększają poczucie bezpieczeństwa, dla uciekających się pod Jej opiekę. Ponadto wieża warowna wzniesiona na skale była symbolem mocy i trwałości (Ps 60, 4; Prz 18, 10).

Kość słoniowa natomiast posłużyła autorowi Pieśni nad Pieśniami do zaprezentowania niezwyklego piękna ciała Oblubieńca i Oblubienicy. Upodobał sobie w niej autor Pieśni nad Pieśniami: „Nos twój jak wieża Libanu” (Pnp 7, 4); „Pierśi moje jako wieża” (Pnp 8, 10); szyję zaś oblubienicy do wieży z kości słoniowej (Pnp 5,14; 7,4). Przez swą biel kość słoniowa implikowała czystości¹⁴² oraz dziewictwo Najświętszej Maryi Panny¹⁴³, kość słoniowa symbolizowała ponadto życie patriarchów, nieskazitelność ciała, męstwo¹⁴⁴. A ponieważ w egzegezie tej księgi stosowano między innymi metodę typologiczną, zatem na pierwszym

¹⁴⁰ KWINTUS HORACJUSZ FLAKKUS, *Dzieła wszystkie*, t. I: *Ody i epody*, oprac. O. Jurewicz, Warszawa 2000, s. 262-263.

¹⁴¹ PUBLIUSZ WERGILIUSZ MARO, *Eneida*, przeł. T. Karyłowski, Wrocław 1981, s. 190 (VI, 393-396).

¹⁴² *Ebur decorem castitatis, qua a corruptione peccati carnis immunis in carne permansit, indicat.* BEDA, *Allegorica expositio in Cantica canticorum*, PL 91, 1168; *Significat autem ebur pudicitiae continentiam.* RABANUS MAURUS, *De universo*, PL 111, 464.

¹⁴³ *Per ebur vero quod frigidae naturae est, sacrosancta tua virginitas.* PHILIPPUS DE HARVENG, *Moralitates in Cantica canticorum*, PL 203, 520.

¹⁴⁴ *Ebur est vita sanctorum Patrum, ut in Jeremia: «Rubicundiores ebore antiquo» (Thren. IV, 7), sanctiores quod erant antiqui patres. Ebur, incorruptio carnis Christi, ut in Cantico: «Venter ejus eburneus» (Cant. V, 14), id est, corpus ejus a corruptione peccati alienum. [...] Ebur, fortitudo, ut in libris Regum: «Fecit Salomon thronum» (I Reg. X, 18), quod noster pacificus de fortitudine sanctorum suam Ecclesiam construxit.* RABANUS MAURUS, *Allegoriae in universam sacram scripturam*, PL 112, 913-914.

miejscu odnoszono jej metaforykę najpierw do Chrystusa i Kościoła¹⁴⁵, dopiero potem do osoby Matki Bożej¹⁴⁶.

Szyja jest jak wieża z kości słoniowej, ponieważ nauczyciele Kościoła są jego ozdobą, mocą i pięknem swojego życia, które jawi się jak kość słoniowa, i jak wieża chronią Miasto Boże przed gwałtownością nieprzyjaciół. Szyją jest Chrystus, głowa boskości, ciało Kościoła. Przez gardło wydawane jest słowo, pokarm przesyłany jest dla ciała, śliną zwilżany, ponieważ przez Chrystusa, Słowo Ojca, którym On jest, objawia się światu¹⁴⁷.

Wieżą Dawida jest Kościół święty, doskonałość i nauka świętych, która nie z siebie, lecz od Chrystusa ma moc. Szyją Jego są nauczyciele, których tegoż miasta stałość jest pewna i dlatego niepokonalna¹⁴⁸. Podobnie i Dziewica, niczym Wieża Dawidowa, z daleka dostrzega wroga, nawet go lekceważy i nie ucieka, on zaś lęka się i ucieka¹⁴⁹.

W Litani loretąńskiej, powstałej już w XII w., znajdują się wezwania: *Turris Davidica* – Wieża Dawidowa oraz *Turris eburnea* – Wieża z kości słoniowej zaczerpnięte z Pieśni nad Pieśniami (4, 4; 7, 4). Na ilustracji ze *Speculum humanae salvationis* (oryginał z 1324 r. – inkunabuł z 1500 r.) pod wieżą widnieje napis łaciński: *Hec turris davidica baris*¹⁵⁰ *significat Mariam* – Ta wieża Dawidowa symbolizuje Maryję.

¹⁴⁵ *Haec turris David, qui interpretatur manu fortis, et significat Christum qui nos confortat, ut in Christo omnia possimus, et in quo omnis aedificatio constructa crescit et proficit.* RICHARDUS S. VICTORIS, *Explicatio in Cantica canticorum*, PL 196, 467. *Turris David sancta Ecclesia est, sive perfectio vel doctrina sanctorum, quae non a se, sed a Christo est. Collum ipsi sunt praedicatores, quorum et constantia eadem civitas firma est, et undique inexpugnabilis.* ANGELOMUS LUXOVENSIS, *Enarrationes in Cantica canticorum*, PL 115, 607; *Bene igitur sicut turris David collum sanctae Ecclesiae dicitur.* GREGORIUS I, *Expositio super Cantica canticorum*, PL 79, 509.

¹⁴⁶ L. STEFANIAK, *Interpretacja*, s. 37.

¹⁴⁷ *Hoc collum sicut turris eburnea, quia doctores Ecclesiae praestant ornatum et robur, et pulchritudinem suae vitae, qua cunctis candidos se velut ebur ostendunt, et civitatem Dei quasi turris ab impetu hostium defendunt. Collum Christus est, caput divinitas, corpus Ecclesia. Per collum verbum emittitur. Cibus ad corpus trajicitur, saliva glutitur. Quia per Christum Verbum patris quod ipse est, mundo manifestatur.* THOMAS CISTERCIENSIS, JOANNES ALGRINUS, *Cantica canticorum*, PL 206, 706.

¹⁴⁸ *Turris David sancta Ecclesia est, sive perfectio vel doctrina sanctorum, quae non a se, sed a Christo est. Collum ipsi sunt praedicatores, quorum et constantia eadem civitas firma est, et undique inexpugnabilis.* Angelomi Luxoviensis Monachi *Enarrationes in cantica canticorum*. PL 115, 607.

¹⁴⁹ *Sic et Virgo instar turris Davidicae, a longe hostem prospicit, imo despicit, et non curat, ad cujus intuitum horret ille et refugit, et in proposito confidentiae non perdurat; et quidquid minarum vel fraudium praesumpserit machinari, eliditur, et in se reliditur malitia praesumentis, tantum horrorem incutit, tam potenter repercutit hostem facies intuentis.* PHILIPPI AB HARVENG BONAE SPEI ABBATIS, *Commentaria in cantica canticorum*. Liber quartus, PL 203, 373.

¹⁵⁰ Herod Wielki wznosił dla siebie wspaniały zamek na miejscu Wieży Baris albo Birah, *Turris domus* (zob. 1Mch 13, 53; Ne 2, 8). Zob. JÓZEF FLAWIUSZ, *Wojna żydowska*, przeł. J. Radożycki,

DEKORACJA

Dekorację ołtarzyka stanowią gęsto sadzone w wolnych miejscach jego powierzchni korale. Postać Najświętszej Maryi Panny otoczona symbolicznymi znakami została ujęta w obramienia koralu. Ponadto korale ułożone w rozety kwietne i w pojedyncze kwiaty tworzą ornament, którego wypełnienie stanowi biała emalia. Wśród roślinnych, geometrycznie skomponowanych elementów znalazły się ponadto cztery uskrzydłone główki aniołków, jedna z nich dodatkowo została zamknięta między rogami księżycy. Charakterystycznym atrybutem aniołków są ich skrzydła, symbol niebieskiego posłannictwa, szybkości, pędu oraz znak, że nie mają w sobie nic ziemskiego.

Począwszy od renesansu oraz w sztuce religijnej XVIII w. te małe aniołki były redukowane często do formy uskrzydłonych główek. Głowa miała wskazywać na ich inteligencję, a skrzydła na możliwość błyskawicznego przenoszenia się z miejsca na miejsce. Tertulian w *Apologetyku* pisał, że każdy duch jest uskrzydłony, zarówno aniołowie jak i demony. Zatem momentalnie znajdują się tam gdziekolwiek zechcą, ponieważ cały świat dla nich jest jakby jeden. Istnieje przekonanie, że mają boską szybkość, ponieważ nie znają materii¹⁵¹.

ZAKOŃCZENIE

Ołtarzyki, kropielnice i inne wyroby liturgiczne z koralu, spotykane w polskich zbiorach muzealnych, pochodzą najczęściej z zakupów w podróżach turystycznych Polaków w epoce manieryzmu i baroku po obszarach południowej Italii¹⁵².

Największe powodzenie miały wyroby z koralu czerwonego jako materiału zdobniczego, a jego obfitość miała swoje usprawiedliwienie w jego obecności w Morzu Śródziemnym, zwłaszcza wzdłuż zachodnich wybrzeży Italii oraz

Warszawa 1992, s. 330 (V, v, 8); JÓZEF FLAWIUSZ, *Dawne dzieje Izraela*, red. E. Dąbrowski, Poznań–Warszawa–Lublin 1962, s. 745-746 (XV, XI, 5).

¹⁵¹ *Omnis spiritus ales est, hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique sunt: totus orbis illis locus unus est; quid ubique geratur, tam facile sciunt, quam enuntiant. Velocitas divinitas creditur, quia substantia ignoratur.* TERTULLIANUS, *Apologeticus adversus gentes pro christianis*, PL 1, 407-408.

¹⁵² W zbiorach Muzeum Archidiecezji Warszawskiej zachowała się koralowa kropielnica z postacią św. Barbary, a w Muzeum Diecezjalnym w Płocku koralowa kropielnica ze sceną Zmartwychwstania i dekoracją pasyjną. Natomiast w zbiorach klasztornych siostr benedyktynek w Staniątkach znajduje się ołtarzyk z koralową dekoracją.

brzegów Korsyki, Sardynii, Sycylii i Wysp Liparyjskich¹⁵³. Z tego powodu włoskie rzemiosło artystyczne, mając dostęp do tego materiału zdobniczego, od dawna słynęło z produkcji ozdób w czerwonym koralu. Niekwestionowaną jakością cieszyły się produkty pochodzące z warsztatów Trapani, Neapolu, Genui i innych okolicznych miast, w których warsztatach wytwarzano mnóstwo starannie opracowanych ozdób koralowych. Ołtarzyk z krakowskiej bazyliki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny zapewne wywodzi się z tych pracowni.

Tematyka maryjna, jak Zwiastowanie, Wniebowzięcie czy Niewiasta Apokaliptyczna, była częstym motywem ikonograficznym w wyrobach z koralu. Krakowski zabytek stanowi właśnie apoteozę Najświętszej Maryi Panny na podstawie o fragmencie Apokalipsy św. Jana Apostoła: „I ukazał się znak wielki na niebie: Niewiasta obleczona w słońce a księżyc pod jej stopami i na głowie jej korona z gwiazd dwunastu” (Ap 12, 1). Postać Maryi w ośmiobocznym obramowaniu została wyobrażona z atrybutami kosmicznymi: dwunastu gwiazdami wokół głowy, odziana w słoneczną promienistą glorię i sierp księżyca pod stopami. Wokół Niej w ukazano osiem symbolicznych znaków biblijnych, łączonych w tradycji egzegetycznej z Jej powołaniem na Matkę Mesjasza.

Termin *Cedrus exaltata* – cedr jest postrzegany Biblii jako symbol majestatu, wysokości, wyniosłości, piękna rajskiego, bezpieczeństwa, *Fons signatus* zaś – to źródło opieczętowane, zamknięte, dostępny tylko dla wybranych, dla wybranej przez Boga Matki Syna Bożego. *Hortus conclusus* jest symbolem nienaruszonego dziewictwa Najświętszej Maryi Panny, z kolei *Oliva speciosa* – wskazuje na miłosierdzie Maryi, Jej niezwykłą płodność, wewnętrzny pokój, dar uśmierzenia cierpienia. *Rosa plantata* jest metaforą mądrości, miłości, u Maryi lekarstwa dla grzeszników. *Puteus aquarum viventium*, studnia wód żywych, wskazuje na wstawiennictwo i pośrednictwo Maryi wobec ludzi odkupionych przez Jezusa, Jej Syna. *Turris eburnea* – Wieża z kości słoniowej to kolejny przymiot piękna Najświętszej Maryi Panny, nieskazitelnosci Jej ciała i męstwa.

Streszczeniem biblijnej metaforyki odnoszonej do Maryi może być dziełko św. Ambrożego z Mediolanu *Na oblóczyny dziewicy – wykład o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi*¹⁵⁴.

¹⁵³ Izydor z Sewilli, opisując Italię, podał: *Gignit gemmas syrtitem, lyncurium, et corallium*. W innym miejscu, charakteryzując Sycylię, zapisał: *Parturit et mare ejus corallium*. PL 82, 507, 518.

¹⁵⁴ AMBROŻY, *Na oblóczyny dziewicy – wykład o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi*, w: *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, t. II, przeł. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 56-57, 60.

SPIS ILUSTRACJI
(II. 2-18 fot. Stanisław Kobielus)

1. Ołtarzyk, ujęty w złożoną oprawę – fot. A. BUJAK, za: A. BUJAK, M. ROZEK, *Kościół Mariacki w Krakowie*, Warszawa 1987, il. 176.
2. Ołtarzyk bez ramy.
3. Centrum ołtarzyka.
4. Dwanaście gwiazd wokół głowy NMP.
5. NMP w słonecznej aureoli.
6. Księżyc pod stopami NMP.
7. *Cedrus exaltata*.
8. *Fons signatus*.
9. *Hortus conclusus*.
10. *Oliva speciosa*.
11. *Rosa plantata*.
12. *Puteus aquarum viventium*.
13. *Turris Davidica – Turris eburnea*.
14. Fragment dekoracji – góra 1.
15. Fragment dekoracji – góra 2.
16. Fragment dekoracji – góra 3.
17. Fragment dekoracji.
18. Fragment dekoracji – dół.
19. Scena Zwiastowania na koralowej kropielnicy(fragment), za: <http://catania.livesicilia.it/wp-content/uploads/2013/01/coralli2.jpg> [dostęp: 20.12.2016].
20. Kropielnica z koralu ze sceną Wniebowzięcia NMP i z wyobrażeniami tajemnic różańcowych, Trapani, XVII w., za: http://www.altomani.com/viewdoc.asp?co_id=643 [dostęp: 20.12.2016].

OŁTARZYK KORALOWY Z NIEWIASTĄ APOKALIPTYCZNĄ
W SKARBUCY KOŚCIOŁA MARIACKIEGO W KRAKOWIE.
TREŚCI TEOLOGICZNE

Streszczenie

W polskich zbiorach muzealnych znajduje się kilka obiektów wykonanych z koralu lub nim zdobionych. Są to między innymi ołtarzyki, kropielnice kielichy, krucyfiksy i inne wyroby liturgiczne. Pochodzą najczęściej z zakupów w podróży turystycznych Polaków po Włoszech w epoce manieryzmu i baroku. W skarbcu kościoła Mariackiego w Krakowie znajduje się przenośny ołtarzyk koralowy, datowany na połowę XVII w., z daru królowej Marii Józefy, żony króla Augusta III. Ujęty w złożoną ramę i zdobiony emalią oraz koralami, w centrum zamyka stojącą na półksiężycu postać NMP w promienistej koralowej glorii w otoczeniu symboli maryjnych. Jest to apoteoza NMP na podstawie fragmentu Apokalipsy św. Jana Apostoła. Postać Maryi została wyobrażona z atrybutami kosmicznymi: dwunastoma gwiazdami wokół głowy; odziana jest w słoneczną promienistą glorię i ma sierp księżyca pod stopami. Wokół Niej w ukazano siedem symbolicznych znaków biblijnych, łączonych w tradycji egzegetycznej z Jej powołaniem na Matkę Mesjasza. Termin *Cedrus exaltata* – cedr jest postrzegany jako symbol majestatu, wysokości, wyniosłości, piękna rajskiego, bezpieczeństwa. *Fons signatus* to źródło opieczętowane, zamknięte, dostępne tylko dla wybranej przez Boga, Matki Syna Bożego. *Hortus conclusus* jest symbolem nienaruszonego dziewictwa

NMP. Z kolei *Oliva speciosa* wskazuje na miłosierdzie Maryi, Jej niezwykłą płodność, wewnętrzny pokój, dar uśmierzenia cierpienia. *Rosa plantata* jest metaforą mądrości, miłości, lekarstwa dla grzeszników. *Puteus aquarum viventium*, studnia wód żywych, wskazuje na pośrednictwo Maryi wobec ludzi odkupionych przez Jezusa. *Turris eburnea* – wieża z kości słoniowej to kolejny przymiot piękna NMP, nieskazitelności Jej ciała i męstwa.

Słowa kluczowe: kosmiczne przymioty Maryi; liczba 12; biblijne przymioty Maryi; cedr; źródło; ogród; oliwa; róża; studnia; wieża.

THE CORAL ALTAR WITH THE APOCALYPTIC WOMAN
IN THE TREASURY OF ST MARY'S BASILICA IN KRAKOW
THEOLOGICAL CONTENTS

Summary

In Polish museums' collections there are a few objects made of coral or decorated with it. They are, among others, altars, holy water fonts, crucifixes and other liturgical items. Most often they were bought during Poles' travels to Italy in the Mannerism and Baroque epochs. In St Mary's Basilica's treasury a portable coral altar is kept, dated to the middle of the 17th century, a gift from Maria Józefa, the wife of King August III. It has a golden frame and it is embellished with enamel and coral, and in its center it closes the figure of the Blessed Virgin Mary standing on a crescent, in a radiant coral glory, surrounded by Marian symbols. It is an apotheosis of the Blessed Virgin Mary based on a fragment of the Apocalypse of St John. The figure of Mary is presented with her cosmic attributes: twelve stars around her head; she is clothed with a radiant glory; and she has a crescent under her feet. Around her seven symbolic biblical signs are presented, ones connected in the exegetic tradition with her being the mother of the Messiah. The term *Cedrus exaltata* – is perceived as the symbol of majesty, sublimity, loftiness, paradisaical beauty, safety. *Fons signatus* is a sealed spring, a closed one, accessible only to the Mother of God's Son, chosen by God. *Hortus conclusus* is the symbol of St Mary's virginity. *Oliva speciosa* points to St Mary's charity, her extraordinary fertility, inner peace, the gift of relieving sufferings. *Rosa plantata* is a metaphor of wisdom, love, medicine for sinners. *Puteus aquarum viventium*, a well of living waters, indicates St Mary's mediation for people redeemed by Jesus. *Turris eburnea* – the ivory tower is another feature of the Virgin Mary's beauty, the immaculacy of her body and of her fortitude.

Key words: St Mary's cosmic attributes; the number 12; St Mary's biblical attributes; cedar; spring; garden; olive; rose; well; tower.

Translated by Tadeusz Karłowicz

1. Ołtarzyk, ujęty w złoconą oprawę –
 fot. A. Bujak, wg A. Bujak, M. Rożek,
Kościół Mariacki w Krakowie,
 Warszawa 1987, il. 176

2. Ołtarzyk bez ramy

3. Centrum ołtarzyka

4. Dwanaście gwiazd
wokół głowy NMP

5. NMP w słonecznej aureoli

6. Księżyc pod stopami NMP

7. *Cedrus exaltata*

8. *Fons signatus*

9. *Hortus conclusus*

10. *Oliva speciosa*

11. *Rosa plantata*12. *Puteus aquarum viventium*

13. *Turris Davidica – Turris eburnea*

14. Fragment dekoracji – góra 1

15. Fragment dekoracji – góra 2

16. Fragment dekoracji – góra 3

17. Fragment dekoracji

18. Fragment dekoracji – dół

19. Scena Zwiastowania na koralowej kropielnicy (fragment),
za: http://catania.livesicilia.it/2013/01/18/un-mare-di-corallo-pezzi-unici-di-antiquariato_219919/

20. Kropielnica z koralu ze sceną Wniebowzięcia NMP i z wyobrażeniami tajemnic różańcowych, Trapani, XVII w., fot. wg http://www.altomani.com/viewdoc.asp?co_id=643

